

Autor: Blanka Matković, dipl. povjesničar i dipl. novinar

ZLOČINI BATALJUNA „JOSIP JURČEVIĆ“ U VRGORCU 15. LIPNJA 1942.

Geografski položaj Vrgorske krajine, stiješnjene na uskom prostoru između planina Biokova i Rilića s južne strane i granice sa Hercegovinom sa sjeverne strane te smještene na raskrižju puteva između Imotskog, Ljubuškog i Makarskog primorja, učinio je ovaj prostor poprištem izuzetno dinamičnih vojno-političkih događaja u Drugom svjetskom ratu, odnosno do veljače 1945. i zauzimanja Hercegovine od strane 8. dalmatinskog korpusa i 29. hercegovačke divizije NOV-e. Među brojnim ratnim zbivanjima tog vremena naročito je važno izdvojiti razdoblje od travnja do kolovoza 1942. koje je obilježeno rasplamsavanjem partizanskih operacija i petodnevnim boravkom Crne legije na tom području te najvećim ratnim stradanjem vrgoračkog stanovništva koje je uslijedilo. 15. lipnja navedene godine partizani su na 15 sati zauzeli naselje Vrgorac, izvršili pljačku i ubili preko trideset Vrgorčana, a potkraj kolovoza pripadnici talijanske vojske i četničkih odreda iz Hercegovine izvršili su pokolj mještana sela zapadnog dijela Vrgorske krajine.¹ No, za razliku od četničko-talijanskih zločina kojima je u jugoslavenskoj historiografiji posvećena određena pažnja, likvidacija tridesetdvoje Vrgorčana u lipnju 1942. spominjana je usputno i sramežljivo. O tim je zbivanjima ostao sačuvan dovoljan broj dokumenata, svjedočanstava i zapisa pomoću kojih je moguće precizno ustanoviti slijed događaja, usprkos činjenici da uloga pojedinih pripadnika partizanskih postrojbi u ovom zločinu nije do kraja rasvijetljena.

¹ Prema posljednjem popisu stanovništva prije Drugog svjetskog rata iz 1931., Vrgorac su nastanjivale 1074 osobe. Broj stanovnika znatno je smanjen do 1948. godine kada su popisom stanovništva evidentirano svega 832 stanovnika, čime se Vrgorac povratio na veličinu naselja s kraja 19. stoljeća. Ukupan broj stanovnika općine Vrgorac smanjio se u istom razdoblju za 10 %, a najveći demografski pad zabilježen je na području Vlaka, Dubrave, Dragljana, Kozice, Donjih Raščana, Ravče te Dusine. (Mirko Korenčić: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971. , Zagreb, 1979., 737-739). Ukupan broj stradalih 15. lipnja i potkraj kolovoza iznosio je oko 200 osoba. Pokolj stanovnika sela u zapadnom dijelu Vrgorske krajine zbio se mjesec dana prije poznatog četničkog masakra u Gatima, Docu, Dugopolju i Kotlenicama, no usprkos velikom broju žrtava široj je javnosti slabije poznat.

VRGORSKA KRAJINA UOČI I POČETKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA

Fra Petar Bezina napominje da se u vrijeme buđenja nacionalne svijesti i autonomaštva Vrgorac posebno isticao u težnji za ujedinjenjem Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom, u čemu su Vrgorčani ostali ustrajni sve do sloma Kraljevine Jugoslavije.² Najjača politička snaga bila je Hrvatska seljačka stranka koja je na posljednjim prijeratnim izborima 1938. osvojila 85 % glasova.³ U vrgoračkom kraju pojavljuju se skupine pristaša komunističke ideologije,⁴ ali i onih koji bivaju sve glasnjiji u želji za prelaskom na starokatoličku vjeru, pa štoviše i na pravoslavlje, što je naročito došlo do izražaja 1939. kada don Niko Delić, generalni vikar makarskog kaptola, na pismo fra Frane Rakića od 27. srpnja iste godine odgovara da je riječ više o prijetnji i pritisku nego li ozbiljnoj odluci.⁵

Uoči Drugog svjetskog rata partijska je organizacija na području općine Vrgorac brojala 37 članova te 15 članova SKOJ-a. Prvi članovi KP bili su Mirko Rakić, Ante Borovac i Jozo Martinac,⁶ a u Duhanskom poduzeću isticali su se Boško Raos, Ivan Raos, Stanko Borovac, Ante Radalj, Mijo Martinac i Bogdo Franić. Nekoliko članova Partije djelovalo je u zadruzi „Sloga“ i Hrvatskom kulturnom društvu „Napredak“.⁷

Početak Drugog svjetskog rata,⁸ dio mještana Vrgorske krajine priključuje se postrojbama NOV i DVJ,⁹ koje su se utaborile na Riliću i Radoviću te susjednom Biokovu. Prva oružana četa osnovana je upravo na Radoviću kod Vrgorca 22. lipnja 1941. te bila sastavljena od Drinka Tolića, Ivana Dragičevića, Ante Radalja, Mije

² Dr.fra Petar Bezina: Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja: žrtve rata 1941.-1945., 1990.-1995., Split, 2003., 1084

³ <http://vrgorac.blog.hr/2007/01/1622016273/prve-partizanske-grupe-i-odredi-u-vrgorskoj-krajini-1941-godine.html>

⁴ Komunistička ćelija u Vrgorcu osnovana je 1930. pod vodstvom braće Srećka i Mirka Rakića te Joze Martinca. Na lokalnim izborima 19. svibnja 1940. godine komunisti su osvojili osam mjesta u Općinskom vijeću u Vrgorcu. (Marko Bajto, Marko Buklijaš: Vrgoračko zabiokovlje, Zagreb, 2005., 32)

⁵ Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1084

⁶ Tajnik Komunističke partije u Vrgorcu i nositelj izborne liste za općinu Vrgorac 1940.

⁷ Opšrinije o razvoju Komunističke partije u Vrgorcu između dva svjetska rata vidjeti izjavu Joze Martinca, Državni arhiv u Splitu, f.194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 12, MG-I/12-2/1

⁸ Talijanske postrojbe ušle su u Vrgorac 17. travnja 1941. Područje kotara Makarska s općinama Makarska, Vrgorac i Gradac ulazi u sastav Velike župe Cetina sa sjedištem u Omišu.

⁹ NOV i DVJ= Narodnooslobodilačka vojska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije (naziv je korišten od siječnja do studenog 1942.)

Martinca, Stojanke Martinac, Mirka Tolića, Jure Tolića i drugih. 23. lipnja osnovana je i druga partizanska četa u predjelu Zavojana sa središtem u Zamagorju, a zapovijedao joj je Ivan Perić. Krajem lipnja formirana je i treća četa na području Dumići-Vlaka pod zapovjedništvom Ante Grgića.¹⁰ Rejonski komitet KPH Vrgorac zadužio je Antu Galića – Ćosinu i Drinka Tolića za naoružanje, a uz pomoć Boška Raosa, Branka Markotića, Stanka Borovca, Kažimira Martinca, Marijana Radalja, Ante Miljka i Mate Nizića prikupljena je veća količina oružja i streljiva. 1941. godine u Vrgorcu je postojala oružnička postaja sa 10 oružnika, domobranska postrojba sa 28 pripadnika, 8 „financa“ i 40-tak pripadnika ustaške milicije.¹¹ Druga oružnička postaja nalazila se u Kozici, a čuvalo ju je 6 oružnika i 16 pripadnika domobranstva. Na Biokovu su osnovani Baćinski, Briški, Gradački, Makarski i Neretvanski partizanski odredi. Na savjetovanju u Vrgorcu, kojem je nazočio i organizacijski tajnik Pokrajinskog komiteta KP Dalmacije Ivo Amulić-Bajer, 23. prosinca 1941. zaključeno je da se od postojećih oružanih skupina formira zajednički vod za općinu. Rejonski komitet KPH Vrgorac organizirao je krajem 1941. godine prijenos oružja, materijala i opreme za 40 pripadnika partizanskog voda sa sjedištem u Zavojanama. Tajnik Rejonskog komiteta Jozo Martinac govorio je da o simpatizerima NOP-a s vrgoračkog područja da „znaju gladovati po 4 do 5 mjeseci, da nisu vični borbi i da ne osjećaju potrebu borbe, jer pritisak fašističkih vlasti nije tako jak kao na drugim mjestima; da progon vojnih dezertera nije nesnošljiv, jer njih 90 % idu čak u Vrgorac i slobodno obavljaju svoje poslove, a stanovanje u tuđim kućama, da za njih – s obzirom na ostale poteškoće – nije nikakva žrtva“.¹² Mještani Zavojana protivili su se partizanskim akcijama u blizini sela, a u vodu su zapažene „razmirice, trzavice, neposlušnost i nedisciplina“.¹³ Kada je krajem ožujka 1942. zatraženo premještanje voda na Rilić, većina pripadnika je to odbila tražeći odlazak kućama. Odlukom Joze Martinca

¹⁰ <http://vrgorac.blog.hr/2007/01/1622016273/prve-partizanske-grupe-i-odredi-u-vrgorskoj-krajini-1941-godine.html>

¹¹ Prema izvješću Kotarskog narodnog suda u Vrgorcu od 11. srpnja 1945., između 10. travnja 1941. i 15. lipnja 1942. u Vrgorcu se nalazila oružnička postaja pojačana s nekoliko pripadnika domobranstva, a brojno stanje postaje iznosilo je 15 do 20 ljudi. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud u Vrgorcu, kut. 1830, br.su.234/45)

¹² Miroslav Ujdurović: Biokovsko-neretvansko područje u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, IHRPD, Split, 1983., 87

¹³ isto, 87

vod je raspušten, a hrana i oružje sačuvani. U travnju je vod ponovno formiran te ulazi u sastav Južno-dalmatinske partizanske čete.¹⁴

RASPLAMSAVANJE AKCIJA BIOKOVSKIH PARTIZANA I DOLAZAK CRNE LEGIJE

Tijekom travnja i svibnja 1942. skupine biokovskih partizana izvršile su veći broj akcija na vrgoračkom području te likvidirale ili opljačkale nekoliko mještana. U noći sa 5. na 6. travnja u Ravči je ubijen Ante Rakić pok. Joze, navodno „suradnik neprijatelja“ te zaplijenjena veća količina hrane.¹⁵ 6. travnja jedan vod Prve južnodalmatinske /biokovske/ čete opljačkao je župnika don Andriju Radonića te izvršio „ekonomsku akciju“ u Ravči.¹⁶ 9. svibnja 1942. likvidirali su Tomu Barbira iz Draževitića, navodno „poznatog ustašu i talijanskog špijuna“.¹⁷ 12. svibnja 1942. spustili su se u selo Makar i od općinskog lugara Ante Mendeša zaplijenili jednu lovačku pušku sa 12 metaka.¹⁸ Istog dana pripadnici trećeg voda Južnodalmatinske /biokovske/ čete prebacili su se na Hvar i u selu Bogomolje razoružali oružničku postaju te zarobili četiri oružnika. 13. svibnja drugi vod Južnodalmatinske čete izvršio je „ekonomsku akciju“ u Pasičini. 19. svibnja izvršena je i „ekonomska akcija“ u Bastu kod Makarske, a 20. svibnja u Tučepima.¹⁹ 16. svibnja u

¹⁴ Južno-dalmatinska partizanska četa (poznata i kao Prva biokovska partizanska četa) osnovana je 9. ožujka 1942. u Baćini na poticaj Ervina Klarića, a sastojala se od Makarskog, Gradačkog i Baćinskog voda. Zapovijedanje četom preuzeo je Sergije Petrović, no uskoro ga je zamijenio Bogdan Viskiće. Političkim komesarom postao je Nedo Bošković, zamjenikom zapovjednika Gojko Ujdurović, zamjenikom političkog komesara Jozo Tomašević, a intendantom Ante Šutić. (Branko Markotić: Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., IHRPD, Split, 1983., 443; Sibe Kvesić: Dalmacija u NOB-i, Drugo dopunjeno i prerađeno izdanje, IHRPD, Split, 1979., 235)

¹⁵ Ante Rakić pk. Joze ubijen je u noći 6. travnja 1942. oko pola kilometra od vlastite kuće u Višnjici (Ravča) iz koje su ga odveli partizani obučeni u domobranska odijela i opanke. *Izvori*: Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, Izvješće Velike župe Cetina 1395/42, br. 7075/42; Državni arhiv u Splitu, f. 262, IHRPD, kut. 128, Kronologija

¹⁶ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, Izvješće Velike župe Cetina 1395/42, br. 7075/42; Državni arhiv u Splitu, f. 262, IHRPD, kut. 128, Kronologija

¹⁷ Državni arhiv u Splitu, f. 262, IHRPD, kut. 128, Kronologija

¹⁸ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 20, br. 6856/42

¹⁹ Državni arhiv u Splitu, f. 262, IHRPD, kut. 128, Kronologija

Južnodalmatinskoj četi nalazilo se se 250 vojnika, među kojima 66 članova KPH i 73 člana SKOJ-a.

22. svibnja 1942. u Vrgorac je stigao zapovjednik tzv. Crne legije²⁰ dopukovnik Jure Francetić²¹ sa tisuću vojnika.²² Do angažiranja Crne legije na ovom području došlo je

²⁰ Ustaški zdrug Sarajevo, od 25. srpnja 1942. I. ustaški djelatni stajaći zdrug

²¹ Jure Francetić rođen je u Prozoru kod Otočca 3. srpnja 1912. Gimnaziju je završio u Križevcima 1931., a studij prava upisuje u Zagrebu gdje djeluje u krugu pravaške mladeži. Zbog političke aktivnosti uhićen je i zatvaran. U ožujku 1933. odlazi u emigraciju, no potkraj 1937. vraća se u Hrvatsku. Zbog političke djelatnosti uhićen je i potkraj 1940. osuđen na zatvor i izgon iz Zagreba. Početkom 1941. sklanja se u Njemačku, a nakon proglašenja NDH vraća u domovinu. Krajem travnja 1941. imenovan je ustaškim povjerenikom za Bosnu, a u rujnu 1941. preuzima zapovjedništvo nad Sarajevskim ustaškim logorom koji prerasta u Crnu legiju. U ožujku 1942. promaknut je u čin ustaškog dopukovnika, a u ljeto iste godine u čin ustaškog pukovnika te je postavljen za zapovjednika stajaćih djelatnih zdругova Ustaške vojnice. Polazeći na novi zadatak u Liku u prosincu 1942., njegov se zrakoplov zbog sabotaže na motoru, koju je navodno izvršio partizanski ilegalac Mirko Škrinjar, morao prisilno spustiti kraj sela Močila nedaleko Slunja. Teško je ranjen (udario ga je sjekirom po glavi Mile Trbojević-Medo iz Klanca) i prevežen u Slunj gdje se u tom trenutku nalazio Glavni štab NOV i PO Hrvatske. Operirali su ga dr. Franc Kleinhappel i dr. Boško Božović te je, prema većini izvora, u Slunju i umro 28. prosinca 1942. Različite verzije o njegovoj sahrani spominju slunjsko groblje, jamu kod Močila i Bihać. Njegova smrt službeno je potvrđena 30. ožujka 1943. Posmrtno je dobio naslov viteza i promaknut u krilnika. (Tko je tko u NDH, Zagreb, 1997., 117-118; Tomislav Aralica – Višeslav Aralica: Hrvatski ratnici kroz stoljeća, 3. knjiga, Oružane snage NDH i druge hrvatske postrojbe na osovinskoj strani 1941.-1945., Zagreb, 2010., 166; Marko Marković: Jure i Boban, Povijest Crne legije, Zagreb-Tomislavgrad, Travanj 2003., 8, 10, 11, 131-154)

U dopisu Glavnog štaba Hrvatske Štabu VII. divizije od 25. prosinca 1942. navedeno je da je „Francetić teško ranjen, izvršena je operacija i postoji nada da će ostati živ.“ (Državni arhiv u Karlovcu, Dokumenti obavještajne službe 4. korpusa 26.11.1942.-20.7.1943., kut.1). U iskazu danom Župskoj redarstvenoj oblasti u Ogulinu 4. siječnja 1943. Božo Radanović pok. Josipa, rođen 3. lipnja 1903. u Dicmu, po zanimanju željeznički konduktor, izjavio je da je 1. siječnja 1943. između Plaškog i Vojnovca zaustavljen vlak kojim se vozio, nakon čega su partizani istjerali i odveli u šumu putnike i osoblje. Radanović dalje navodi da je zajedno s petoricom željezničkih službenika 2. siječnja 1943. odveden dalje u šumu do nekog sela nakon čega su nastavili put „te smo hodili oko 1 sat i tu su nam partizani rekli: ‘To Vas vodimo na Francetićev grob, da vidite gdje je Francetić ukopan. Mi ga ne bi ubili, ali ženske kada su saznale da je to Francetić one su ga kolcima ubile.’ Mi smo to mjesto promatrali sa udaljenosti 6 do 8 mt. Mjesto gdje se je navodno nalazio grob Francetića ograđeno je zidom od kamena visok po prilici 1 met. Tu smo vidjeli humak zemlje novoiskopane u obliku groba. Pored toga mjesta nalazi se izkopana raka. Pri promatranju toga mjesta rekli su nam partizani: ‘Mislio je Francetić da neće doći u naše ruke. U onu drugu izkopanu raku treba da dodje Pavelić jer je on dobar kolega s Francetićem.’ Nakon toga pustili su nas dalje do Kamenice, do kuda smo išli oko ½ sata. Tu smo se odmorili u jednoj kući hrvatskoj oko 20 minuta i dalje produljili put prema Košarama, odakle smo oklopnim vlakom došli u Ogulin.“ (Državni arhiv u Splitu, f. 409, SUP za Dalmaciju, kut. SUP Vrlika – SUP Sinj, kut. 1)

²² U svibnju 1942. četničke i partizanske postrojbe iz Crne Gore prodrle su prema Gabeli i napali luku Ploče. Poharano je dvadesetak sela u istočnoj Hercegovini, a vlada NDH zatražila je dozvolu od Talijana da iz Sarajeva uputi ustašku satniju. Prema Metkoviću je tada krenula Crna legija pod zapovjedništvom Jure Francetića. Nada Kisić Kolanović ističe da se Francetić morao povući po nalogu iz Rima „jer su Hrvati tobože poslali jače snage nego što su zatražili“. (Nada Kisić Kolanović: Mladen Lorković, Ministar urotnik, Zagreb, 1998., 54; Nada Kisić Kolanović: NDH i Italija, Političke veze i diplomatski odnosi, Zagreb, 2001., 286). U izvješću župskog redarstva Dubrovnik br. 24/42 od 23. svibnja 1942. navodi se da je Francetić namjeravao provesti „akciju čišćenja“ protiv četnika u istočnoj Hercegovini i time odvratiti Talijane od namjera da to područje (kotareve Bileća i Gacko) pripoje tzv. Kraljevini Crnoj Gori. Međutim, Talijansko zapovjedništvo u Metkoviću nije mu to dopustilo već su ga „poslali da očisti kraj od Vrgorca do Graca“.

nakon izvješća Velike župe Cetina taj.br.1094/42 od 19. svibnja 1942. upućenom Općem upravnom povjereniku na Sušaku, Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH, Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, Ustaškoj nadzornoj službi i Stožeru 6. pješačke divizije u Mostaru u kojemu se navodi slijedeće: „...Po svim selima na području kotara Makarska, vrši se jaka komunističko-partizanska promičba...Nikakove veće ni manje protumjere sa raspoloživim snagama nemogu se preduzimati, jer su komunističko-partizanske bande mnogo jače i bolje naoružane. Neophodno je potrebno žurno preduzeti jedno obće smišljeno čišćenje, sa jačim snagama, dobro naoružanim...Čitav pojas od Ploča kod ušća rijeke Neretve i sela kotara Metković Plina i Pasičine pa sve do planine Biokova nalaze se partizani, koji svakodnevno ugrožavaju naša sela i drže gotovo sva mjesta po svojom vlašću izuzev Makarske, Gradca, Igrana i Vrgorca. Talijanska akcija čišćenja, koja je poduzeta sa strane ušća Neretve kotar Metković obustavljena je nakon prvog susretaja sa komunistima, pošto je 18 talijanskih vojnika i jedan časnik bilo zarobljeno i odvedeno u planinu Biokovo sa strane partizana²³....Da bi se uspješno poduzela akcija protiv ovih banda bezuvjetno je potrebno angažirati našu vojsku, oružnike i miliciju, koji će znati prodrijeti u same položaje partizanskih odreda, koji se mogu i da manjim brojem ljudstva likvidirati. Dostavlja se radi znanja s molbom, da se raspoloži kako bi se oružničke postaje na području kotara Makarska odmah pojačale.“²⁴ Dan ranije, 18. svibnja, Zapovjedništvo mornarice NDH uputilo je Ministarstvu vanjskih poslova NDH izvješće Obalnog zapovjedništva Makarska u kojemu se ističe da su se „zadnjih desetak dana prilike na području ovog Lučkog zapovjedništva iz temelja promjenile. Partizanski odredi razbacani u grupicama po brdima Biokova i po šumama na otoku Braču i Hvaru, spuštaju se sad slobodno do mora i zagospodarili su skoro svim selima. Partizani u svojim akcijama sada postaju sve smioniji i bezobrazniji, te napadaju, pljačkaju i ubijaju pojedine seljake po selima, ucienjuju sela, napadaju na državne objekte i te uništavaju,

(Hrvatski državni arhiv, f. 1372, Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta, kut. 82, Elaborat Živka Šerića: Gradac u narodnoslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., MG-82/II,5)

²³ Opširnije o ovoj operaciji vidjeti izvješće Kotarske oblasti Makarska taj.br.304/42 od 20. svibnja 1942. (Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 20, br. 6856/42)

²⁴ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 20, br. 6856/42

ruše brzojavne i brzoglasne veze, napadaju na poštu i slično. Glavno središte partizanskog odreda je Baćina...“²⁵

Župan Velike župe Cetina u nedjeljnom izvješću za razdoblje od 17. do 23. svibnja 1942. pod brojem 49/42 upućenom Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH, Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, Ministarstvu vanjskih poslova, Županstvu pri Poglavniku i Općem upravno povjereniku na Sušaku, između ostalog navodi: „Dne 22 svibnja 1942. navečer iznenada je banuo u Vrgorac ustaški potpukovnik Juraj Francetić sa svojim ustašama (glasovita Crna legija) te je rano ujutro dne 23. svibnja krenuo u brda prema jugoistočnom dijelu kotara Makarska u svrhu čišćenja partizana. Ova vijest je izazvala oduševljenje i podigla moral u ogromnom dijelu pučanstva, u kojem vlada čvrsto uvjerenje da je jedini neustrašivi pod.puk. Francetić sa svojim hrabrim ustašama kadar osloboditi zemlju od partizana, a i politički odjek pojave Francetića u našim krajevima je ogroman. O rezultatima ove akcije izvjestit će se naknadno.“²⁶ Crna legija napustila je 28. svibnja²⁷ Metković, a slijedećeg dana Gradac i Baćinu.²⁸

O postupcima Crne legije na biokovskom području ostalo je sačuvan zapis Živka Šerića: „Prema ponašanju Crne legije u Vrgorcu i na putu od Vrgorca do Graca te za vrijeme boravka u Gracu i drugim mjestima općine Gradac ne bi se moglo zaključiti da je Francetić u naš kraj došao u '...u svrhu čišćenja partizana'. Istina je da je naša četa izbjegavala sukob s nadmoćnijim snagama Crne legije, ali ni Francetić nije htio borbu. 'Namjera im nije bila da se sudare s partizanima, čak su izbjegli borbu kad ih je napala

²⁵ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 20, br. 6856/42

²⁶ Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 445; 23. svibnja 1942. Crna legija krenula je u Rilić i spustila se niz Gračke stine, no usprkos vojnoj nadmoći nije se sukobila s partizanima, što je začudilo talijansko zapovjedništvo u Metkoviću. (Glasnik Vrgorske krajine, br. XV, Vrgorac. Listopad 2010., „Odgovorani je sustav, a ne samo jedna osoba“, 22-24; Hrvatski državni arhiv, f. 1372, Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta, kut. 82, Elaborat Živka Šerića: Gradac u narodnosolobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., MG-82/II,5)

²⁷ Istog dana Francetić je obavijestio njemačkog poslanika u NDH Sigfrieda Kaschea da će na području Metkovića i Ploča ostati jedna ustaška satnija sa sjedištem u Pločama. (Mladen Lorković, Ministar urotnik, 180)

²⁸ Istog dana na zahtjev Talijana vraćene su ustaške preselice, a Francetiću nije dozvoljeno uredovanje u Mostaru. (Hrvatski državni arhiv, f. 1549, Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH i NOP-a, kut. 190, IV-10, 317). Prema drugom izvoru, Crna legija napustila je Gradac i Baćinu te krenula prema Metkoviću 27. svibnja, a slijedećeg dana vratila se u Sarajevo. (Hrvatski državni arhiv, f. 1372, Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta, kut. 82, Elaborat Živka Šerića: Gradac u narodnosolobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., MG-82/II,5)

jedna desetina partizana na vrhu Rilića.' Kad su se približili Grnčeniku, narod i partizani su se na brzinu sklonili. Ostala je puna peć kruha. Nakon povratka našli su kruh izvađen iz peći. Ni jedan hljeb nije nedostajao. Da ga legionari nisu izvadili, kruh bi bio izgorio. Na odlasku iz Graca, cestom preko Baćine u pravcu Metkovića, ostavljali su uz rub ceste neraspakivane kutije metaka. Od Rudarskih domova do Žrnovice – grački su omladinci sakupili nekoliko desetaka takvih kutija. Francetić, Šimić, Guberina i Herceg obilazili su sela gornjoprimorske općine.

U Gracu su sazvali narod na zbor. Oružnici su obišli sve kuće i naredili da se na zbor mora doći. Na Solinama, gdje su zakazali zbor, okupilo se nešto naroda. Govore su održali Guberina, Šimić i Francetić. Govorili su o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i potrebi da svi Hrvati budu složni. Za partizansku borbu su govorili da je pustolovina koja nema nikakva izgleda na uspjeh, a dovodi do borbe između samih Hrvata. Pozivali su roditelje da utječu na svoje sinove da se vrate svojim kućama, da povratnicima garantiraju sigurnost – i sve u tom stilu...

Isticali su da oni shvaćaju zašto smo se mi u Dalmaciji latili oružja, aludirajući na Talijane. Uvjeravali su da će se sve dobro završiti za Hrvatsku ako Hrvati budu složni i strpljivi. Na kraju su odredili grupu članova partizanskih obitelji i drugih mještana i naredili da odu u Baćinu i uspostave kontakt s partizanima i da im sve to prenesu s prijedlogom da se svi vrate doma i nastave miran život, a da im oni garantiraju slobodu i sigurnost....

Za sve vrijeme boravka u Gracu legionari nisu primjenjivali silu, nisu zlostavljali ni pljačkali....²⁹

U međuvremenu je 25. svibnja jedan vod Južnodalmatinske čete ušao u Zaostrog gdje je opljačkan franjevački samostan, a slijedećeg je dana napadnuta oružnička postaja u Kozici.³⁰ 31. svibnja pripadnici Južnodalmatinske čete opljačkali su Podgoru, a 1.lipnja

²⁹ Hrvatski državni arhiv, f. 1372, Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta, kut. 82, Elaborat Živka Šerića: Gradac u narodnoslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., MG-82/II,5

³⁰ O napadu na oružničku postaju u Kozici 26. svibnja 1942. ostalo je sačuvano izvješće Kotarske oblasti Makarska br.taj.393/42 od 22. lipnja 1942. Tijekom borbe smrtno je stradao zapovjednik postaje Josip Mandarić. Istovremeno je napadnut i razdjel rizničke straže te izvršena pljačka. Iste je noći napadnuta i pošta u Dragljanima. 27. svibnja napadnut je Mate Marinović, trgovac iz Zavojana, koji je opljačkan. Jozo Jović pok. Marka i Zvonko Jović Ivanov, koje su partizani povelili sa sobom, pušteni su. (Hrvatski državni

ubili Franju Čizmića iz Zadvarja. Istog je dana ubijena i jedna osoba u Zapadnoj Plini. 3. lipnja napadnut je mještalin Stilje, koji je nakon nekoliko dana preminuo od zadobivenih ozljeda. Iste su noći opljačkani Tučepi, a slijedeće su noći biokovski partizani upali u školsku zgradu u Dragljanima gdje su pokidali fotografiju dr. Ante Pavelića i odnijeli pisaću mašinu. 6. lipnja opljačkan je Ante Rakić iz Višnjice, a u noći s 8. na 9. lipnja Omladinska četa likvidirala je Barišu Šimunovića iz Stilje.³¹

PRIPREMANJE NAPADA NA VRGORAC I OSNIVANJE BATALJUNA „JOSIP JURČEVIĆ“

Imajući u vidu razmah partizanskih akcija na biokovsko-neretvanskom području te političko stanje u općini Vrgorac, Okružni komitet KPH za Makarsku³² razmatrao je u suradnji sa zapovjednikom Južnodalmatinske čete mogućnost napada na Vrgorac, u kojemu se tada nalazilo oko 130 pripadnika oružanih snaga NDH. Sibe Kvesić ističe da je cilj zauzimanja Vrgorca bio domoći se oružja i znatnih količina hrane koje su ondje bile uskladištene.³³ Budući je Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju sazvao vojno-političko savjetovanje na Vješić-gori (Dinara),³⁴ komesar Nedo Bošković i tajnik Okružnog komiteta KPH za Makarsku Petar Bogunović prenijeli su ostalim zapovjednicima iz čete Jozi Tomaševiću i Bogdanu Viskiću da razgovaraju s članovima KPH iz Vrgorca o planu napada. Razgovor su obavili s Jozom Martincem, Drinkom Tolićem,³⁵ Ivanom Dragičevićem, Antom Raosom i Zvonkom Raosom, a nakon dogovora ustanovljeni su zadaci vezani uz pripreme za napad. Na savjetovanje u Vješić-goru krenuli su polovicom

arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, br. 6940/42)

³¹ Nikola Zekulić: Komunistička partija na području Vrgorca 1941.-1945., zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., 148

³² OK KPH za Makarsku obuhvaćao je od sredine 1942. kotareve Imotski, Makarska i Metković.

³³ Dalmacija u NOB-i, 242

³⁴ Opširnije o spomenutom savjetovanju vidjeti knjigu Drage Gizdića „Dalmacija 1942., Prilozi historiji Narodnooslobodilačke borbe“, Zagreb, 1959., 278-290. Za tekst Rezolucije donesene na savjetovanje vidjeti: Hrvatski državni arhiv, f. 1220, CK SKH; Ratno gradivo, kut. 2, KP-9/188.. a za izvješće upućeno Centralnom komitetu KPH KP-10/215. Za izvješće Štaba IV. operativne zone Glavnog štabu Hrvatske od 7. lipnja 1942. vidjeti Hrvatski državni arhiv, f.1905, Štab 4. operativne zone, kut. 31, NOV-39/5536)

³⁵ Drinko Tolić, po zanimanju krojač, obnašao je potkraj 1944. dužnost predsjednika Vijeća Komande Biokovsko-Neretvanskog područja te kao predsjednik spomenutog vijeća potpisivao presude vojnog suda pri istoj Komandi. Prema bilješkama Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, isti je kasnije bio zaposlen kao sudac u Sinju. (Hrvatski državni arhiv, f. 1944, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kut. 535, Grobišta – Splitsko-dalmatinska županija)

svibnja 1942. Petar Bogunović, Nedo Bošković, Neda Marović, član Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, Gojko Ujdurović, Ante Galić-Ćosin, član Rejonskog komiteta KPH Vrgorac te Vinko Dragović, tajnik Rejonskog komiteta KPZ za Metković. Savjetovanje je održano od 4. do 6. lipnja 1942., a donesena je odluka da se od postrojbi Prve južnodalmatinske čete formira bataljun „Josip Jurčević“³⁶ kojemu se također priključuje i Neretvanska četa.³⁷ Zapovjednikom bataljuna imenovan je Petar Bogunović,³⁸ zamjenikom zapovjednika Jure Galić,³⁹ političkim komesarom Nedjeljko

³⁶ Bataljun se sastojao od 1.čete zvane „Ervin Klarić“ (zapovjednik Ante Beroš, komesar Mate Nizić), 2. čete zvane „Vitimir Viskiće“ (zapovjednik Vlado Viskiće, komesar Ante Andrijašević), 3. čete zvane „Vid Mihaljević“ (zapovjednik Niko Glavina, komesar Jerko Kovačević), 4. čete zvane „Srećko Borić“ (zapovjednik Poldo Mikulić, komesar Mijo Martinac) i 5. (vrgoračke) čete zvane „Petar Hrštić“ (zapovjednik Drinko Tolić, komesar Vlado Aleksić). Bataljunu je priključena i VI. omladinska četa „Ante Trokar“ na čelu sa zapovjednikom Ivom Rubešom i komesarom Nikom Katićem.

³⁷ Prva neretvanska četa osnovana je 22. travnja 1942. u brdu Rujnica na predjelu Doci. Dužnost zapovjednika preuzeo je Jure Galić, a komesara Vinko Dragović.

³⁸ Petar Bogunović Ivanov, rođen 1912. u Baćini, član KPJ od 1934., bio je tajnik Okružnog komiteta KPH za Makarsku te zapovjednik bataljuna „Josip Jurčević“ i 3. bataljuna 4. dalmatinske brigade do njenog rasformiranja kada je prešao u 1. bataljun 1. proleterske brigade. Poginuo je 11. lipnja 1943. na Zelengori - Sutjeska. Prema životopisu nadenom u Zbirci memoarskog gradiva Državnog arhiva u Splitu, Bogunović je teško ranjen nakon proboja na komunikaciji Foča-Kalinovik te je 29. lipnja 1943. podlegao ozljedama u selu Grabovica kod Vlasenice. (Viktor Kučan: Sutjeska - dolina heroja, Ljubljana – Beograd – Tjentište, 1978., 48; Državni arhiv u Splitu, f. 194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 36a, Životopis Petra Bogunovića, MG-III/36-B/64). Među pripadnicima partizanskih postrojbi istovremeno se nalazio i Petar Bogunović Slavkov, rođen 20. siječnja 1924. u Baćini, član SKOJ od 1939. i član KPJ od 1943., koji je, prema podacima Milana Rake i Slavka Družijanića u NOB stupio 23. ožujka 1942. Prema podacima Vitomira Pirka, Petar Bogunović Slavkov stupio je u NOB 1941. kao pripadnik Baćinskog odreda, zatim 1. voda južnodalmanatinske čete te potom 1. čete bataljuna „Josip Jurčević“. Sudjelovao je u napadu na Gradac 23. siječnja 1942. te bio je kurir Petra Bogunovića Ivanovog. U kolovozu 1942. postaje borcem, a zatim i omladinskim rukovoditeljem u 3. bataljunu 1. proleterske NOU brigade. Sudjelovao je u borbama u zapadnoj i središnjoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, a u listopadu 1943. vraća se u Dalmaciju te preuzima dužnost zamjenika političkog komesara 1. bataljuna 11. dalmatinske brigade. Kraj rata zatekao ga je na dužnosti komesara baraljuna 3. brigade divizije KNOJ-a (Korpus narodne obrane Jugoslavije koji je djelovao pod zapovjedništvom Odjeljenja za zaštitu naroda – OZNE, preteče UDB-e) s činom kapetana. Nositelj je „Partizanske spomenice 1941.“ (Milan Rako, Slavko Družijanić: Jedanaesta dalmatinska (biokovska) brigada, IHRPD, Split, 1987., 516, 615; Vitimir Pirak: Borci s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja u Prvoj proleterskoj brigadi, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., 853).

Petar Bogunović Slavkov, admiral bivše JNA, demantirao je tvrdnje da je odgovaran za zločine počinjene u Vrgorc 15. lipnja 1942. i izjavio da je bio pripadnik Biokovskog odreda čiji je zapovjednik bio Niko Glavina te da u vrijeme zločina on i njegova postrojba nisu bili u Vrgorc.

Izvori:<http://www.hic.hr/demant.html>,

<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/130986/Default.aspx>

Prema dostupnim podacima, Niko Glavina zapovijedao je 15. lipnja 1942. 3. četom bataljuna „Josip Jurčević“ koja je čuvala prilaze Vrgorc na Turiji gdje je zaustavila talijanski kamion i ubila nekoliko talijanskih vojnika.

³⁹ Poginuo kao zapovjednik Udarnog bataljuna Treće dalmatinske NOP brigade u ožujku 1943. na Kamenmostu kod Imotskog (Dalmacija 1942., 280). *Napomena*: Ime Jure Galića ne nalazi se na popisu poginulih pripadnika Treće dalmatinske brigade objavljenom u knjizi Mate Šalova „Treća dalmatinska brigada“, IHRPD; Split, 1988., stranice 502-613.

Bošković, zamjenikom političkog komesara Jozo Tomašević, operativnim oficijom Gojko Ujdurović,⁴⁰ informativnim oficijom Sergije Petrović, obavještajnim oficijom Pavao Lozo,⁴¹ a Ante Šutić⁴² intendantskim oficijom.⁴³

Tijekom savjetovanja na Vještici-gori članovi KPH i SKOJ-a Boško Raos, Ante Raos, Branko Markotić i Ante Martinac izvršili su temeljite pripreme za napad na Vrgorac.⁴⁴

U popisu poginulih pripadnika Prve dalmatinske brigade, objavljenom u monografiji postrojbe, navodi se ime Jure Galića „Velikog“ (otac Marijan i majka Jaka rođ. Paponja) rođenog 20. rujna 1912. u Bijači kod Ljubuškog koji je poginuo u IV. ofenzivi kao zapovjednik III. bataljuna. U zagradama pokraj njegovog imena navedena je Treća dalmatinska brigada. U istoj knjizi objavljen je i životopis Jure Galića „Velikog“ u kojem se ističe da je početkom lipnja 1942. postavljen za zamjenika zapovjednika bataljuna „Josip Jurčević“ na temelju čega se može zaključiti da je riječ o istoj osobi. Prema istom izvoru, Jure Galić poginuo je kod sela Perića 18. siječnja 1943., a narodnim herojom proglašen je 5. srpnja 1951. (Mirko Novović, Ante Kronja Čenčo, Bogdan Stupar, Vaso Đapić: Prva dalmatinska proleterska NOU brigada, Beograd, 1986., 505, 460-462; Florijan Boras: Spomenica ljubuškim žrtvama, Ljubuški, 1998., 17)

⁴⁰ Gojko Ujdurović Mijin, rođ. 13. ožujka 1918. u Gradcu, zamjenik zapovjednika 3. bataljuna 1. dalmatinske brigade, utopio se u Tari 8. lipnja 1943. Odlikovan je Ordenom narodnog heroja 14. prosinca 1949. Prema životopisu, objavljenom u monografiji Prve dalmatinske brigade, Ujdurović se naročito istakao u napadu na Vrgorac 15. lipnja 1942. Odlikovan Ordenom narodnog heroja 14. prosinca 1949. (Sutjeska - dolina heroja, 221; Mirko Novović, Ante Kronja Čenčo, Bogdan Stupar, Vaso Đapić: Prva dalmatinska proleterska NOU brigada, Beograd, 1986., 480-481, 549; Državni arhiv u Splitu, f. 194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 42, Životopis Gojka Ujdurovića, MG-III/42-U/4; Hrvatski državni arhiv, f. 1372, Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta, kut. 82, Elaborat Živka Šerića: Gradac u narodnoslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., MG-82/II,5)

⁴¹ Pavao Lozo Lukin rođen je 28. rujna 1890. u Poljicima. Obnašao je dužnost zamjenika zapovjednika Mosorskog odreda, a kasnije obavještajnog oficira IV. operativne zone i VIII. korpusa. Imenovan je predsjednikom Kotarskog narodnoslobodilačkog odbora Imotski, članom Okružnog NOO Biokovo-Neretva, a zatim i članom Oblasnog NOO za Dalmaciju i Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju. Nositelj je „Partizanske spomenice 1941.“ i više puta odlikovan. Nakon rata postao je poslanikom Savezne narodne skupštine FNRJ. Umro je 22. prosinca 1970. (Državni arhiv u Splitu, f. 194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 39, Životopis Pavla Loze, MG-III/39-L/7)

⁴² Ante Šutić „Cikvantin“ rođen je u Gradcu 17. srpnja 1891. 1920. postaje član KPJ, a nakon početka Drugog svjetskog rata član Mjesnog komiteta KPH Gradac i član Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju. 1945. izabran je za poslanika u skupštini FNRJ za kotare Makarska, Vrgorac i Metković, a 1949. za saborskog zastupnika. Nositelj je „Partizanske spomenice 1941.“ i više je puta odlikovan. (Državni arhiv u Splitu, f. 194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 42, Životopis Ante Šutića, MG-III/42-Š/10)

⁴³ Državni arhiv u Splitu, f.262, IHRPD, kut. 76, Naredba br. 6 zapovjednika IV. operativne zone o osnivanju bataljuna „Josip Jurčević“, 6. lipnja 1942.; Zbornik Narodnoslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, IHRPD, Split, 1982., 253. Za izvješće Štaba IV. operativne zone zapovjedniku Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 7. lipnja 1942. vidjeti Zbornik dokumenata i podataka o Narodnoslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom V, Knjiga 5, Beograd, 1954., 55-58. U ožujku 2011. udruga Croatia Libertas podnijela je kaznenu prijavu zbog ratnih zločina koje su pripadnici partizanskih postrojbi, među kojima i članovi nekadašnjeg Štaba bataljuna „Josip Jurčević“, počinili tijekom zauzimanja Širokog Brijega.

(http://www.croportal.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=2496:croatia-libertas-podnijela-kaznene-prijave-za-partizanske-ratne-zloine-nad-fratrima-i-civilima&catid=39:bih&Itemid=324)

⁴⁴ U pripremama za napad ili u samom napadu na Vrgorac sudjelovali su: Ante Raos, Boško Raos, Branko Markotić, Jaka Raos, Ante Martinac „Cice“, Ante Martinac Grgin, Kažimir Martinac, Tone Radalj, Marijan Radalj, Mijo Glavan, Žarko Katavić, Pero Miljak, Ante Miljak, Bepo Miljak, Mačo Hrštić, Kruno Mušan, Zdenka Delipetar, Duško Dragičević, Vinko Markotić, Milenko Markotić, Miše Martinac, Marija Martinac,

Stotinjak članova KPH i SKOJ zaduženo je bilo za stražarenje na svim punktovima i raskrižjima na slijedeći način:⁴⁵

1. Čukovina – kuća Ante Martinca „Cice“ (Kata Martinac, Vica Martinac, Nikica Šoljak, Milan Šoljak, Anđa Roglić, Gojko Roglić);
2. Podbršće Donje – kuća Manje Martinac (Ante Martinac Grgin, Kažimir Martinac, Marija Martinac, Magdalena Martinac,⁴⁶ Bepo Miljak, Ante Miljak);
3. Podbršće Gornje – kuća Duška Dragičevića (Branko Markotić, Milka Markotić, Vilko Markotić, Danica Markotić, Ante Markotić, Ante Radalj, Marijan Radalj, Pero Miljak, Tonko Tolić, Drinka Tolić);
4. Kuća Ante Galić „Ćosina“ (Joka Galić, Stanko Borovac, Mačo Hrستیć, Ante Mardešić, Jozefina Mardešić);
5. Ercegovo selo – kuća Mate Nizića (Maca Nizić, Matija Nizić, Ljubica Nizić, Mijo Glavan);
6. Pijaca – kuća Ante Raosa (Branko Raos, Žarko Raos, Dragica Raos, Vatro Pervan, Nevenka Mijošić, Mira Bajalo);

Marija Domandžić, Manda Domandžić, Ante Domandžić, Drago Galić, Ante Galić, Joka Galić, Stanko Borovac, Maca Nizić, Ljubica Nizić, Matan Klaričić, Anđa Roglić, Gojko Roglić, Kata Martinac, Vica Martinac, Nevenka Miošić, Mira Bajalo, Ivan Raos, Žarko Raos, Branko Raos, Nikica Šoljak, Milna Šoljak, Boško Paker, Vatro Pervan, Ivan Matić, Joze Raos, Ante Raos „Prkov“, Pero Raos, Stana Domandžić, Tonko Tolić, Drinka Tolić, Mile Martinac te pripadnici partizanskih postrojbi Drinko Tolić, Zvonko Raos, Stanko Markotić, Ljubo Miljak, Maksim Bajalo, Peor Bajalo, Mijo Martinac, Stojanka Martinac, Vlado Klaričić, Joze Martinac i Ivan Dragičević. Angažirani su i Jurica Stanković, Stana Stanković, Petar Stanković „Barin“ i Marko Stanković (Sršenik-Kotezi), Drago Vuković, Milenko Vuković, Ante Radalj, Ante Grgić i Mirko Vuković (Vlaka), Bariša Čepo, Ivan Perić, Ivan Buklijaš, Joze Čepo, Mirko Majić, Milenko Perić, Nikola Zekulić i Marko Perić (Zavojane), Ante Vukojević, Milka Prnić, Ivan Prnić, Danica Prnić i Mate Nizić (Kljenak), Jure Barbir, Ante Barbir, Drago Barbir, Joze Barbir, Šimun Barbir i Andrija Gašpar (Draževitići), Mate Vukmir, Juka Tolj, Ivan Beus, Ivan Maršić, Mirko Maršić, Jure Divić, Filip Maršić, Dane Maršić, Joze Vukmir i Janko Turić (Stilja), Dominko Antunović i Joze Antunović (Kozica), Jurica Majstorović, Mate Majstorović i Mirko Vujčić (Dragljane), Ante Markotić, Marko Granić i Pavao Granić (Banja), Ante Gašpar „Matić“ i Jure Rešetar (Umčani) te Mate Jelavić i Marko Jelavić (Ravča). U zasjedi na Orepku nalazili su se pripadnici Neretvanske čete Mijo Jerković, Marijan Primorac, Mijo Leko, Stanko Marević, Martin Marević, Ante Primorac, Šuba i Kovač. (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 446)

⁴⁵ isto, 446

⁴⁶ Magdalena Martinac Matina rođena je u Vrgorcu 1924. godine. Članica je SKOJ-a od 1941., a od lipnja 1942. pripadnica bataljuna „Josip Jurčević“. Nositelj je „Partizanske spomenice 1941.“. Nakon završetka Drugog svjetskog rata ostala je u JNA s činom kapetana I. klase. Udala se za Janka Bobetka, političkog komesara 32. divizije X. zagrebačkog korpusa. (Borci s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja u Prvoj proleterskoj brigadi, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., 866; Rade Bulat, Deseti korpus „Zagrebački“ NOV i POJ, Zagreb-Beograd, 1985., 381.-385; 32 divizija NOV Jugoslavije, Zagreb, 1988., 306-315)

7. Kuća Ante Domandžića (Zdenka Delipetar, Marija Domandžić, Ante Domandžić, Manda Domandžić);
8. Škulja – kuća Boška Raosa (Jaka Raos, Jozo Raos, Ante Raos, Pero Raos, Manda Raos, Danica Raos) i
9. Sršenik – kuća Ivana Stankovića (Jure Stanković, Stana Stanković, Petar Stanković, Danica Stanković).

Glavni sabirni punkt, gdje je boravio tajnik Rejonskog komiteta KP Vrgorac Jozo Martinac,⁴⁷ nalazio se na Radoviću, a skladišta oružja bila su u kućama Drinka Tolića, Stanka Borovca, Boška Raosa, Ivana Stankovića te na Radoviću. Izvidima je ustanovljen broj pripadnika oružanih snaga NDH, njihovo naoružanje i moral te kretanje. Istovremeno se prišlo ostvarivanju kontakata na suprotnoj strani pa je za suradnju pridobiven Ibrahim Delić čiji je zadatak bio u trenutku napada pozvati domobrane na predaju.⁴⁸ Također je uspostavljen kontakt sa Tomom Franićem i Franjom Matolijem iz oružničke vojarne, a među „financima“ se nalazio simpatizer NOP-a Mate Žulj.⁴⁹ U vrgoračkoj pošti djelovali su Marija Domandžić i Ante Mardešić, a u oružničkoj vojarni u Kozici Martin Čule i Dane Zrne.

Članovi štaba bataljuna „Josip Jurčević“ vratili su se sa savjetovanja na Dinari 13. lipnja kada su pojedine čete već bile razmještene na položajima oko Vrgorca. Štab bataljuna pridružio se 2. i 5. četi koje su krenule niz Rilić preko Orlića prema Vrgorcu u večernjim satima 14. lipnja 1942. 1. i 4. četa zauzele su položaje u zaseoku Zekulići u Zavojanama. Neretvanska četa postavila je zasjedu na Orepku ispod Novih Sela, 17 km istočno od Vrgorca te dan prije napada razoružala 12 ustaša koji su čuvali most na Orepku.⁵⁰ Jedna desetina 5. čete postavila je zasjedu u Dubravi, 10 km zapadno od Vrgorca, a 3. četa na Turiji, 30 km zapadno od Vrgorca. Udarne grupe iz Vrgorca

⁴⁷ U lipnju 1942. osnovan je Općinski narodnooslobodilački odbor Vrgorac na čijem se čelu nalazio upravo Jozo Martinac. Ostali članovi NOO-a bili su Ante Barbir (Kralj), tajnik te Branko Martinac, Pavao Granić i Stanko Borovac. (Državni arhiv u Splitu, f. 25, Kotarski NOO Makarska, f. 25, kut. 1, KNOOM 1/II.)

⁴⁸ Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 446

⁴⁹ Isto, 446

⁵⁰ Hrvatski državni arhiv, f.487, Ministarstvo oružanih snaga NDH, kut. 4, Dnevna izvješća za lipanj 1942. (Inv.br. 33733), Dnevno izvješće br.167

sastavljene od članova KP i SKOJ-a primile su 14. lipnja oružje i streljivo⁵¹ te tijekom noći zauzele položaje na dogovorenim mjestima u mjestu i okolici.

NAPAD NA VRGORAC 15. LIPNJA 1942.

Nekoliko sati uoči napada na Vrgorac, Ustaški logor u Metkoviću primio je brzojav iz Vrgorca kojim se upozorava na mogućnost napada na naselje te traži hitna pomoć. Dopisom Prez. broj 1717/42 od 18. lipnja 1942. Velika župa Hum u Mostaru, pod naslovom „Prilike u kotaru Metković“, Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH, Ministarstvo vanjskih poslova i Opće upravnom povjereniku na Sušaku obaviještava o „Logorskom izvještaju“ Ustaškog logora u Metkoviću br. 307 od 17. lipnja 1942. slijedećeg sadržaja:

„... Dana 14. lipnja o.g. u 6 sati poslije podne primio je ovaj Logor brzojav iz Vrgorca /varoši na polovinu puta Metković-Makarska/ sa sadržajem da prijete opasnost napadaja partizana i da se pošalje hitna pomoć.

Ovaj se Logor stavio odmah u kontakt sa g. predstojnikom i sa našim oružničkim snagama kao i sa Komandom savezničke Talijanske vojske.

Nakon duljeg, ali pustog natezanja, to su oni odlučili izaslati pomoć kad im to dozvoli starija vlast iz Dubrovnika i tako je protekla za strašna noć, ali se još pomoć poslala nije.!

Preko te noći tako do 12 sati više smo puta nazivali Vrgorac tješili ih da im pomoć ide i oni su se odazivali. ali poslije pom. sata više se javljali nisu ni preko našeg ni talijanskog brzoglasa i bili smo na čistu da tamo nije sve uredu. Obližnje stanice brzoglasa javljali su nam, da su sve linije prema Makarskoj i dalje porušene od partizana i da se sprema napadaj na više sela, kao i da su partizani vrlo brojni i dobro naoružani.

Osvanuo je 15. lipnja i u Metkovićima nije se znalo ništa što se sve tamo događa i baš toga dana u 3 sata poslije podne otišla je veća skupina Talijanske vojske sa kamionima oružana, preko Ljubuškoga, jer su ceste Metković-Vrgorac po partizanima raskopane, kao i što su jedan most blizu Novisela bacili dinamitom u zrak, to su sve napravili prethodno napadaju na Vrgorac sa namjerom da se zapriječi svaki prolaz i pomoć istome.

⁵¹ Podijeljeno je 30 lovačkih pušaka, 15 pištolja i 40 bombi. (Dalmacija 1942., 311)

Iste večeri dana 15.VI. vidili su se veliki stupovi dima i vatre u pravcu prema Vrgorcu i ako je udaljen od Metkovića 36 km. i po tome se je zaključivalo zla slutnja! Prošla je i ta crna noć, a da se još u Metkoviću nije znalo ništa što se tamo zbiva, tek na 16 u jutro saznali smo da je Vrgorac i nekoliko sela napadnuto i osvojeno od strane partizana i da ima žrtava kojima se nezna broj...Istog dana poslije podne saznali smo da su partizani izvršili pokolj. U Vrgorcu nad svima našim istaknutijim ljudima i njihovim obiteljima i da je palo žrtvom, što ljudi, žena i djece 38 lica, kao i da je zapaljena duvanska stanica i oružnička postaja, od koje su se vatre i vidili obrisi ovde. Šteta ovih paljevina je ogromnih milionskih vrednosti.

Prepad je izvršen baš na osvit jutra 15.VI. u 4 sata u jutro, dakle prije nego je stigla pomoć, koja je došla na gotov čin, a partizani su se prije sklonili i pobjegli kad su izvršili osim pokolja i pljačku nad imovinom nevinih žrtava, koje su sve ponijeli sa sobom u šume pri čemu ih je pomagao veći broj ženskinja sa konjima i mazgama, vjerojatno predhodno zato pripremljeno.

Priča se da partizana ima mnogo, čak se govorio od nekih 5000 ljudi, ali mi smo mišljenja po svim dokazima da jesu jaki, ali da ih toliko baš nema i da bi ih moglo biti oko 2.000, ali dobro oružanih i sa puškomitraljezima.

Partizani kako se i vidi iz gornjega ponašaju se razbojnički a naročito iza odlaska Crne Legije i dalje se prijete raznim mjestima i samom Metkoviću, i obzirom na iskustvo kroz prošla dva mjeseca nije ništa isključeno da oni mogu izvršiti...!! Narod je u smrtnom strahu i u očaju bježi kud koji u veća mjesta gdje misli, da će biti zaštićen po našim i Talijanskim snagama, ali je sve to slaba utjeha i nada !!! jer smo mi bez oružja i inače bez slobode i mogućnosti, da možemo ma što poduzeti, jer saveznici, kako se i zna vode politiku svoje vrste...!!! Svi naši povjerenici /sbirnici pobjegli su iz svojih domova jer primaju pisma i prijetnje svaki dan, a goloruki su!!!

Dakle, sumarno stanje je očajno u kotaru Metković i Makarska i ovo se šalje Naslovima po dužnosti na znanje i kao zadnji apel, da se poradi i poduzme nešto ako se može i to hitno ako pak ne, to je više nego sigurno, da će jedan dio naroda preći iz straha na stranu partizana, a drugi talijanima nadajući se nekoj zaštiti, i tako će svaki pojam od N.D.H. od Ustaštvu u ovim krajevima zamrijeti, a razumije se, one će istaknutije a naročito Ustaše dužnostnike poubijati što se dnevno i događa.

Na znanje s molbom, da se poduzmu žurno koraci, da se žurno dodieli oružje našem pučanstvu u kotaru Metković i da se pošalju odredi demobranstva. U protivnom izgleda, da će nastupiti posljedice s velikim materijalnim i moralnim žrtvama.

ZA DOM SPREMNI!

M.P.⁵²

PODŽUPAN

[v.r.]“⁵³

Napad na Vrgorac započeo je u 5 sati ujutro 15. lipnja kada se zapucalo s južne strane naselja.⁵⁴ 5. četa sa zapovjednikom Drinkom Tolićem napala je s juga domobransku i oružničku vojarnu. 2. četa na čelu sa Vladom Viskićeom napala je s istoka i ujedno osiguravala položaje od ustaša iz Dusine i Velikog Prologa. 1. četa sa zapovjednikom Antom Berošem i 4. četa pod zapovjendištvom Polde Mikulića napale su sa sjeverne i sjeveroistočne strane oružničku vojarnu i razoružale ustaše koji su se nalazili po kućama te postavile osiguranje od Gradine i na putu prema Banji i Prapatnicama. Pojedine partizanske čete razoružavale su pojedine pripadnike oružanih snaga NDH koje su zatekli izvan vojarni. Tijekom borbi za domobransku vojarnu domobran Ibrahim Delić pozvao je domobrane da se predaju, no, prema kazivanju Branka Markotića, ubio ga je ustaša Pero Kovač.⁵⁵ Domobrani su se uskoro predali, a u izvješću Štaba IV. Operativne zone⁵⁶ od 1.

⁵² Pečat Velike župe Hum

⁵³ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, br. 6940/42 (6728/42); Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 447

⁵⁴ U izvješćima Kotarske oblasti Makarska br. 412/42 i Velike župe Cetina br. 1492/42, upućenih državnim institucijama NDH i Općenm upravnom povjereništvu kod Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga Slovenija-Dalmacija u Sušaku navodi se da je Vrgorac napalo 600 partizana. Markotić pak navodi da je u trenutku napada na Vrgorac bataljun „Josip Jurčević“ brojio oko 380 pripadnika. (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 450-451)

⁵⁵ Fra Petar Bezina navodi ime Ibrahima Delića među osobama likvidiranim 15. lipnja 1942. na vrgoračkom groblju. (Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1088)

⁵⁶ Četvrta operativna zona Hrvatske osnovana je sredinom travnja 1942. Zapovjednikom je imenovan Vicko Krstulović, a komesarom Vojin Zirojević. 11. srpnja 1942. dužnost političkog komesara preuzima Ivica Kukoč. Osnivanjem 4. zone zapovijedanje partizanskim postrojbama u Dalmaciji neposredno je

srpnja 1942. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske navodi se da je među njima bio i „jedan ustaša, koji je likvidiran“.⁵⁷ Borba za oružničku vojarnu trajala je nešto duže. Fra Petar Bezina navodi da su se oružnici predali i da pucnjava nije dugo trajala te da se jedini borio Pero Kovač iz Kašća, koji je na prozoru pogođen metkom nakon čega su mu partizani od čavala napravili na čelu slovo U.⁵⁸ Tijekom borbe navodno je ranjeno 10 ustaša, a ubijena četvorica.⁵⁹ Prema drugom izvoru, Vrgorac je branila posada od 85 ljudi,⁶⁰ a „poslije kraće, ali žestoke borbe... zarobljeno je 13 domobrana, 6 žandara i 2 finansa, dok je u toku borbe poginuo 1 ustaša, 2 domobrana i 2 žandara“.⁶¹ Pripadnici udarnih partizanskih grupa također su izvršili zadatke razoružavši dvije patrole oružnika te domobrane koji su se zatekli na ulicama.

Mate Rakić,⁶² župnikov brat, sjedio je pred kućom svojih rođaka Pranića pazeći na župnu kuću. Uhitio ga je i u zatvor odveo Pero Bajalo koji je naišao s partizanskom izvidnicom. Isti je ubio Miju Matića,⁶³ a suprugu mu ranio nakon čega je utamničena.. Kada se začula pucnjava, djecu su sakrili u bačve. Mate Hrštic skrio je sina Pjera u badanj iako je bio član SKOJ-a. Ustaškog tabornika dr. Matu Radića, liječnika rodom iz Koteza, sakrile su dvije sestre Bajalo u drvarnicu.⁶⁴ Vrgoračka tamnica ubrzo je napunjena uhićenim mještanima, a pripadnici bataljuna „Josip Jurčević“ izvršili su pretres mjesta. U izvješću Štaba IV. Operativne zone od 1. srpnja 1942. Glavnom štabu

preuzeo Glavni štab Hrvatske. Štab IV. operativne zone prestao je funkcionirati 13. veljače 1943. kada je u Imotskom osnovana 9. dalmatinska divizija. Obnovljen je nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943., te konačno ugašen 7. listopada 1943. kada je osnovan VIII. Dalmatinski korpus. (Nikola Anić: Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941.-1945., Zagreb, 2005., 78-79)

⁵⁷ Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 450

⁵⁸ Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1085

⁵⁹ Dalmacija u NOB-i, 242; Dalmacija 1942., 311

⁶⁰ Drago Gizdić, pak, ističe da je Vrgorac branilo 120 „žandara, ustaša i domobrana“ (Drago Gizdić: Dalmacija 1942., zagreb, 1959., 310), no prema izvješću Štaba bataljuna „Josip Jurčević“ o zarobljenim osobama, broj branitelja je bio znatno manji, o u „ustaše“ koje spominje, Gizdić je vjerojatno ubrojio i uhićene civile.

⁶¹ Državni arhiv u Splitu. f, 262, IHRPD, kut. 128, Kronologija

⁶² Mate Rakić likvidiran je istog dana na vrgoračkom groblju.

⁶³ B. Markotić navodi da je „prilikom hapšenja ubijen Miše Matić“. (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 448)

⁶⁴ Za razliku od Bezine, Branko Markotić navodi da je dr. Marko Radić bio općinski načelnik, a Ilija Lopin ustaški tabornik. (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 441)

NOP odreda Hrvatske ističe se da je „uz pomoć RKK P.⁶⁵ Vrgorac uhapšeno 15 špijuna. Poslije ispitivanja streljano je njih 30 skupa sa žandarima“.⁶⁶ Gizdić ističe da su uhićeni „svi izraziti neprijateljski elementi i špijuni“⁶⁷ te da je „odmah je sastavljen vojni sud, koji je sve ustaše i domobranskog komandanta osudio na smrt strijeljanjem. Domobrani su oslobođeni i poslani svojim kućama, osim onih koji su izrazili želju da pođu s partizanima.“⁶⁸

Svi domobrani, oružnici, „financi“ i pripadnici ustaške milicije bili su razoružani nakon polusatne borbe tijekom koje je zaplijenjeno 157 pušaka, 2 puškomitraljeza, 25 pištolja i 30 000 metaka.⁶⁹ U međuvremenu je naišao jedan kamion s 15 domobrana sa zapadne strane Vrgorca, no oni su također razoružani. Na zahtjev zapovjednika 4. čete Polde Mikulića, ukrcano je 25 vojnika i 6 udarnika u isti kamion s namjerom da razoružaju posadu u Kozici. Partizanska zasjeda kod Dragljana, 10-tak km zapadno od Vrgorca, koja je prije nekoliko trenutaka propustila spomenuti kamion s domobranima, mislila je da isti bježe natrag, osula paljbu te ubila četvoricu i teško ranila jednog partizana, koji je zatim umro. Poginuli partizani pokopani su na vrgoračkom groblju istog dana oko 10 sati. Tijekom sprovođa talijanski su zrakoplovi nadlijetali Vrgorac, no nisu pucali niti bombardirali mjesto. Nakon sprovođa u Kozicu je poslan drugi kamion, a domobranska i oružnička posada je razoružana prilikom čega je zaplijenjeno 18 pušaka. Pripadnici 3. čete pod zapovjedništvom Nike Glavine⁷⁰ dočekali su na Turiji talijanski kamion i zarobili sedam vojnika koje su ubili.⁷¹ Pripadnici neretvanske čete dočekali su talijanske vojnike koji su došli s tenkovima s namjerom da poprave srušeni most na Orepku kod

⁶⁵ Rejonski komitet Komunističke partije Vrgorac. Članovi komiteta bili su Jozo Martinac, Ante Galić, Ante Raos, Nikola Zekulić, Drago Vuković i Ante Barbir-Kralj. (Državni arhiv u Splitu, f.194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 12, MG-I/12-2/1 i MG-I/12-2/2)

⁶⁶ Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 450

⁶⁷ Dalmacija 1942., 311

⁶⁸ Dalmacija 1942., 312

⁶⁹ Prema Gizdiću zaplijenjeno je 120 pušaka, 4 puškomitraljeza, 200 bomba i 15 pištolja. (Dalmacija 1942., 311)

⁷⁰ Niko Glavina Ivanov, rođen 29. studenog 1913. u Makarskoj, teško je ranjen prilikom proboja na Miljevini u lipnju 1943. Podlegao je ozljedama u selu Pavlovići kod Kladnja krajem lipnja iste godine. (Borci s biokovsko-neretvanskog i otočkog područja u Prvoj proleterskoj brigadi, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., 855; Svjetionik revolucije pod Biokovom, Makarska, 1980., 108)

⁷¹ Hrvatski državni arhiv, f. 1372, Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta, kut. 17, MG-17/V-30.

Novih Sela, ali su odbijeni uz gubitke od 20 mrtvih i ranjenih. Stoga su se Talijani povukli preko Vida i Ljubuškog te oko 18 sati došli na Veliki Prolog odakle su uputili jednu motoriziranu obhodnju prema Vrgorcu. Obhodnja je naišla na zasjedu i bila prisiljena vratiti se u Veliki Prolog.

LIKVIDACIJA 32 VRGORČANA I REAGIRANJE JUGOSLAVENSKE HISTORIOGRAFIJE

Nakon zauzimanja Vrgorca, zapovjedništvo bataljuna „Josip Jurčević“ smjestilo se u kući braće Jelavić, iznad trgovine Mate Jelavića. Odmah se započelo s izdavanjem naredbi, evidencijom zaplijenjenog oružja i selekcijom zarobljenika. Izdana je naredba o kontroli osiguranja na prilazima Vrgorcu gdje su uz pripadnike I., II., IV. i V. čete sudjelovali i članovi udarnih grupa. Osiguranja su postavljena prema Banji, Orahu do granice Hercegovine, na Jerkušića Torini i na Kosi Ilića, iznad Potprologa, na Polića Docu, Ajdinovcu prema Dusini, prema Rastoku, na Poljanicama, Gradini, Lokvicama te prema Prapatnicama i Bunini. Uvedena je kontrola kretanja i nitko nije mogao ući u ili izaći iz Vrgorca, osim u iznimnim slučajevima uz posebnu propusnicu. Tijekom čitavog dana Vrgorac i prilaze mjestu nadlijetali su zrakoplovi koji nisu intervenirali.

Istog dana u 16.30⁷² u tamnicu je ušla pripadnica partizanskih postrojbi Zdenka Delipetar,⁷³ zapazila ljekarnika i njegovu suprugu te ih pustila. Na slobodu su pušteni i

⁷² Za razliku od fra Petra Bezine, Ujdurović tvrdi da su uhićene osobe strijeljane u 15 sati. (Biokovsko-neretvansko područje u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, 107)

⁷³ Zdenka Delipetar pok. Ante i majke Slavomire rođ. Hrstić rođena je 14. veljače 1911. u Vrgorcu, a prema dostupnim podacima poginula je u borbama na Sutjesci kao zamjenica političkog komesara čete 4. bataljuna Prve dalmatinske brigade (Sutjeska - dolina heroja, 204; Prva dalmatinska proleterska NOU brigada, 499). Prema kazivanju Mire Radovanović i Drage Barbira, Zdenka Delipetar je umrla od pjejavog tifusa u bolnici Treće divizije u Skender Vakufu (BiH) krajem prosinca 1942. Navodno je pokopana u mjestu Turbe, nedaleko Travnika. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 1387, Posl.br.R. 138/51)

Bezina ističe da se isticala u vrgoračkom pokolju te da su partizani svu krivnju prenijeli upravo na nju. Prema njegovim saznanjima, promio se glas da je radi tog pokolja bila osuđena i strijeljana, dok drugi tvrde da je poginula. Bezina izražava sumnja u mogućnost da je zločin mogla počinuti jedna osoba. (Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1086) Milivoj Franić ističe da je „bilo uputno krivnju usmjeriti prema pojedincu u ovom slučaju Zdenki D. koja je navodno bila ekstremna i prije odlaska u partizane kao takova poznata“ zbog čega je „usmenom predajom proturano u narod da su je sami

dr. Ivo Jelavić, Rade Miletić i Jure Raos, a ostali mještani⁷⁴ odvedeni su prema groblju i pogubljeni hicima u leđa. Prema navodima fra Petra Bezine, niti jedan uhićenik nije ispitan, a cijeli događaj promatrala je s prozora Manda Dragičević-Markićuša.⁷⁵ Sačuvani arhivski dokumenti dokazuju da su odluku o likvidaciji donijeli Rejonski komitet KPH Vrgorac i Štab bataljuna „Josip Jurčević“, iako je krivnja pokušana biti svaljena isključivo na Zdenku Delipetar. Milivoj Franić ističe da, ako je ona „...nakon kraće diskusije podcrtala one koji su kasnije strijeljani...“, što znači da su vojni i politički vrh raspravljali o toj odluci, a u raspravi je sudjelovala i Zdenka Delipetar, koja je najvjerojatnije imala i ulogu zapisničara. Franić također naglašava da je popis žrtava pripremljen već ranije na Riliću,⁷⁶ a u Vrgorcu je prije strijeljanja istog dana raspravljan i

partizani ubili u Riliću malo nakon nemilih događaja u Vrgorcu“ te da se „takvim i sličnim glasinama umanjivala krivnja Rejonskog komiteta Komunističke partije Vrgorac i Štaba odreda 'Josip Jurčević', a pažnja i razmišljanja o krivnji, usmjerava se prema Zdenki D. Koja sigurno nije nedužna kao član Komiteta.“ Bogdan Viskić se također osvrnuo na vojne i političke rukovoditelje koji su sudjelovali u napadu na Vrgorac, među njima i Petra Bogunovića kojeg je opisao kao samovoljnog i vrlo osornog. (Glasnik Vrgorske krajine, br. XV, Vrgorac. Listopad 2010., „Odgovorani je sustav, a ne samo jedna osoba“, 22-24)

Na navodno isključivu krivnju Zdenke Delipetar za zločin u Vrgorcu upozorio je upravo Viskić u izjavi od 14. rujna 1942. u kojoj je naveo da je „...pokušao intervenirati, apelujući na razum i savjest. Jozo Martinac bi slegnuo ramenima, a spomenuta Delipetar bi se nasmijala...“. (Glasnik Vrgorske krajine, br. XV, Vrgorac. Listopad 2010., „Odgovorani je sustav, a ne samo jedna osoba“, 22-24)

Dokument Zapovjedništva 32. pješadijske divizije „Marche“ od 16. srpnja 1942. upućuje na odgovornost Zdenke Delipetar u zbivanjima u Vrgorcu slijedećim riječima: „U poznatim zločinima u Vrgorcu osobito se isticala po žestini Zdenka DELIPETER – nedovoljno poznata – komunistkinja, zvana 'passionaria' iz Vrgorca. Dolaskom naših trupa, čini se da je pobjegla u smjeru Makarske. Prilažu se tri fotografije dotične osobe. Toliko poradi potrebitih istraga.“ (Hrvatski državni arhiv, f.1210, Zbirka dokumenata ustanova i postrojbi talijanske vojske, kut. 10, Inv.br.1802).

Prema podacima iz zaplijenjene talijanske pismohrane, Zdenka Delipetar aktivno je sudjelovala u „poznatim krvoprolicima u zoni Rastok“ 1942., zbog čega je bila poznata pod imenom „*passionaria di Vrgorac*“. Isti izvor navodi da je nakon toga uglavnom radila pri partizanskom štabu između Makarske i Imotskog vršeći razne dužnosti između kojih i onu „komandanta jednog odreda određenog za sabotažu“. U ožujku 1943. kretala se u društvu „šefa milicije“ Branka Delipetra u Kljenku. Uz navedeni spis priložena je i fotografija Zdenke Delipetar. (Državni arhiv u Splitu, f.409, SUP za Dalmaciju, kut. SUP Vrgorac)

⁷⁴ Prema izvješću Velike župe Cetina, su skupini je, osim devet žena, bio i tabornik ustaške mladeži, trojica oružnika, nekoliko činovnika, trgovaca te drugih. (Biokovsko-neretvansko područje u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, 107)

⁷⁵ Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1086

⁷⁶ Svjedočanstvo Josipa Kirigina o razgovoru s Bogdanom Viskićem potvrđuje da je popis žrtava unaprijed pripremljen. Kirigin navodi da „Bogdan nije bio zadovoljan time što je u Vrgorcu učinjeno. Rekao je da su Zvonko Raos, on i još neki drugovi izrazili negodovanje kada su vidjeli listu onih koji su bili predloženi za strijeljanje. Kad sam vidio tu listu, kazao je Bogdan, energično sam protestirao i tvrdio da je nemoguće da Pavelić u Vrgorcu ima 30 špijuna. Odgovoreno mi je bilo da ih ima još i više, a da ja ne znam vrgorske prilike i da je najbolje da se bavim svojim poslovima. Kada je stigao u Vrgorac, pošto je bio osvojen, Bogdan je vidio da se lista povećala za još 30 osoba, pa je ponovo intervenirao i to nekoliko puta, apelirao na svijest i razum, ali ništa nije koristilo. Dobio sam, rekao je, odgovor: - Bolesna tolstojevština! Bogdan je kazao da je i nesretni slučaj kada su borci Treće čete pucali na svoje drugove pridonio raspoloženju boraca

definitivno utvrđen te zaključuje da je pre naglašavanje uloge Zdenke Delipetar očito bilo u funkciji umanjivanja krivnje same Partije, naročito članova RK KP Vrgorac.⁷⁷

Na vrgorskom groblju likvidirani su:⁷⁸

1. ČURČIĆ JURE Ivanov, rođen u Vrgorcu 23. travnja 1905., civil⁷⁹
2. DELIĆ NIKO Lukin, rođen u Vrgorcu 3. prosinca 1902., civil
3. ERCEG IVAN Matin, rođen u Vrgorcu 1916., civil
4. ERCEG IVAN Petrov, rođen u Vrgorcu 20. lipnja 1903., civil
5. ERCEG JOSIP Šimunov, rođen u Vrgorcu 22. ožujka 1896., civil
6. ERCEG VID Ivanov, rođen u Vrgorcu 15. lipnja 1898., civil⁸⁰
7. GRANIĆ PETAR Jurin, rođen 30. siječnja 1908, civil⁸¹
8. GREGOVIĆ MARIJAN Stipanov, rođen 28. kolovoza 1912., civil
9. HORVAT rođ. Prastulović FILA, udova Karlova, rođena 11. kolovoza 1900., civil⁸²
10. HRSTIĆ rođ. Jović FILA, žena Ante, rođena 9. veljače 1907., civil
11. HRSTIĆ rođ. Klaričić JOZA, žena Ivana, rođena 19. prosinca 1892., civil⁸³

i svih ostalih i da je sve to, zajedno sa strijeljanjima, djelovalo potresno, da je umanjilo efekat osvajanja, koji bi inače bio izvanredan.“ (Bijeli se dan, 190)

⁷⁷ Glasnik Vrgorske krajine, br. XV, Vrgorac. Listopad 2010., „Odgovorani je sustav, a ne samo jedna osoba“, 22-24

⁷⁸ Popis je nastao usporedbom podataka fra Petra Bezine (Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1088-1092) i imena žrtava uklesanih na spomenik podignut na vrgoračkom groblju te podataka Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava (Hrvatski državni arhiv, f. 1944, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kut. 246, Kartoni žrtava – Vrgorac i kut. 535, Grobišta – Splitsko-dalmatinska županija).

Napomene:

Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava pogrešno je upisala Vjekoslavu Pavičić kao Vjekoslavu Ravlić.

Pojedini izvori navode brojku od 35 ubijenih osoba (Hrvatski državni arhiv, f. 1196, Oružničke pukovnije NDH, kut. 5, Dopis Zapovjedništva 6. pješačke pukovnije Oružništva NDH upućen zapovjedništvima 1., 2., 3., 4. i 5. pješačke pukovnije te svim postrojbama 6. pješačke pukovnije, J.S.Br. 88/43, Mostar, 16. siječnja 1943.)

⁷⁹ Branko Markotić navodi da je Jure Čurčić bio oružnik kojeg je razoružao Vlado Klaričić. (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 448)

⁸⁰ Nakon završetka Drugog svjetskog rata konfiscirana je imovina „osuđenika“ Vida Ercega Ivanovog. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 1362, Posl.br.R. 89/45)

⁸¹ Branko Markotić spominje Petra Granića u svojstvu ustaškog dužnosnika iz Kašća-Stilja. (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi..., 441)

⁸² Nakon završetka Drugog svjetskog rata utvrđeno je da Fila Horvat, koja je kao „narodni neprijatelj“ strijeljana 15. lipnja 1942. u Vrgorcu, nema pokretne i nepokretne imovine koju bi se moglo konfiscirati. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 1906, Posl.br.R. 141/45)

12. HRSTIĆ LOVRE Ivanov, rođen 26. kolovoza 1893., civil
13. HRSTIĆ PETAR Matin, rođen 22. veljače 1918., civil⁸⁴
14. JERKUŠIĆ rođ. Vegar IVKA, žena Ivana, rođena 1. prosinca 1903., civil
15. JERKUŠIĆ rođ. Hrstić KATA, udova Ivanova, rođena 10. rujna 1988., civil⁸⁵
16. KAPOVIĆ MARKO Antin, rođen 1. rujna 1904., civil
17. KOVAČ PERO Zvonkov, rođen 1922., civil
18. LOPIN ILIJA pok. Vida, rođen 13. kolovoza 1911. u Aladinićima (Stolac), civil⁸⁶
19. MAJSTOROVIĆ VOJIMIR Nikin, rođen 18. prosinca 1910., civil
20. MARKOTIĆ IVAN Matin, rođen 15. listopada 1912., civil
21. MARKOTIĆ JAKOV-ANTE Josipov, rođen 13. lipnja 1913., civil
22. MARKOTIĆ MATE Josipov, rođen 24. studenog 1877., civil
23. MARTINAC IVA, žena Petra, rođena 23. rujna 1894., civil
24. PAKER MANDA Antolijeva, rođena 21. ožujka 1888., civil⁸⁷
25. PAVIČIĆ rođ. Puljas VJEKOSLAVA Josipova, žena Milina, rođena 6. prosinca 1915. u Kaštel Sućurcu, civil
26. PIVAC IVAN Matin, rođen 22. siječnja 1891., civil
27. RAKIĆ MATE Mijin, rođen 3. rujna 1894., civil
28. ŠABIĆ FRANO Filipov, rođen 17. ožujka 1905., oružnik⁸⁸

⁸³ Nakon završetka Drugog svjetskog rata ustanovljeno je da „osuđenica“ Joza Hrstić, koja jestrijeljana 15. lipnja 1945., nije imala vlastite pokretne i nepokretne imovine koja bi se mogla konfiscirati. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 1079, Posl.br.R. 100/45)

⁸⁴ Prilikom saslušanja u Opunomoćstvu OZN-e Biokovsko-Neretvanskog područja 29. prosinca 1944., Mate Hrstić pok. Petra, rođen 1881. u Vrgorcu, potvrdio je da je njegov sin bio među mještanima likvidiranim prilikom prvog partizanskog zauzimanja Vrgorca. Hrstić je 11. siječnja 1945. predan Vojnom sudu VIII. Korpusne udarne oblasti i presudom br. 45/46 osuđen na sedam i po godina teškog prisilnog rada, osam godina gubitka građanske časti i konfiskaciju imovine. Iz logora je pušten nakon amnestije u kolovožu 1945. (Državni arhiv u Splitu, f.409, SUP za Dalmaciju, kut. SUP Vrgorac).

Nakon završetka Drugog svjetskog rata ustanovljeno je da „osuđenik“ Petar Hrstić, koji je kao „narodni neprijatelj“ strijeljan 15. lipnja 1945., ne posjeduje pokretnu i nepokretnu imovinu koju bi se moglo konfiscirati. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 1362, Posl.br.R. 102/45)

⁸⁵ Nakon završetka Drugog svjetskog rata konfiscirana je imovina „osuđenice“ Kate Jerkušić s napomenom da je „ista bila špijunka i reacionerka i protivnica NOP-a“ te je kao takva strijeljana 15. lipnja 1945. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 953, Posl.br.R. 49/45)

⁸⁶ Branko Markotić navodi da je Ilija Lopin bio ustaški tabornik u Vrgorcu. (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi...,441). Odlukom Sreskog suda u Stocu obustavljen je postupak konfiskacije imovine „ratnog zločinca i narodnog neprijatelja“ Ilije Lopina jer je ustanovljeno da nema pokretne i nepokretne imovine. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 1362, Posl.br.R. 125/45)

⁸⁷ Nakon završetka Drugog svjetskog rata utvrđeno je da „osuđenica“ Mande Paker, koja je strijeljana kao „narodni neprijatelj“ 15. lipnja 1942., ne posjeduje pokretnu i nepokretnu imovinu koja bi mogla biti konfiscirana. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 1261, Posl.br.R. 170/45)

29. ŠIMUNOVIĆ JAKOV-NIKO Antin, rođen 25. srpnja 1919. u Kninskom Polju, civil

30. VALDAGNI ALBIN Ivanov, rođen 3. rujna 1906., civil

Prema podacima sa spomenika na vrgoračkom groblju i Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava stradali su i:

31. MATIĆ IVA, žena Mije, rođena 1898.

32. MATIĆ MIJO Ivanov, rođen 1899.

Fra Petar Bezina navodi imena još tri osobe:⁸⁹

33. DELIĆ IBRAHIM Omerov, star 21 godinu⁹⁰

34. ERCEG STANA Antina, rođena 10. rujna 1916., civil

35. MARTINAC MIJO Jurin, rođen 26. svibnja 1899., civil

Prema sačuvanim bilješkama Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, zločin su počinili Ante Raos, Boško Raos, Pavao Granić, Kralj Barbir, Jošo Jujnović, Drago Vuković, Mato Vuković, Zlatko Markotić, Mato Majstorović te Nikola i Stipe Krcin.⁹¹

Oružnik Mate Jerkušić preživio je strijeljanje, pa se pritajio nakon čega ga je grobar Filip Roglić stavio u mrtvački lijes i odnio kući.⁹² Jedan od partizana obilazio je žrtve i

⁸⁸ Prema navodima Branka Markotića, Frano Šabić bio je oružnik, a razoružali su ga Stanko Markotić i Ivan Dragičević. Fra Petar Bezina navodi da je bio civil (Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1092).

Arhivski izvori potvrđuju da je Frano Šabić, rođ. 17. ožujka 1905. u Brnazama kod Sinja, u vrijeme Kraljevine Jugoslavije služio kao oružnik u Vrgorcu te je u službi ostao do svoje smrti 15. lipnja 1942. Navedene podatke dala je njegova supruga Erna Šabić Savezu boraca NOR-a Rejonskog narodnog odbora II, Šiška-Bežigrad, Ljubljana (Državni arhiv u Dubrovniku, Sabirni arhivski centar Metković-Opuzen-Ploče, f.452, Kotarski odbor SUBNOR-a Metković, Serija II-Podaci o radu SUBNOR-a i članovima, II/10. Korespondencija, Dopisi za Oblasni Inicijativni Odbor Saveza boraca narodno-oslobodilačkog rata i druge ustanove i organizacije, Dopis br. 26/J)

⁸⁹ Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1088, 1091

⁹⁰ Prema drugim izvorima Ibrahim Delić ubijen je tijekom samog napada.

⁹¹ Hrvatski državni arhiv, f.1944, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kut. 535, Grobišta – Splitsko-dalmatinska županija, Popis osoba streljanih u Vrgorcu od strane partizana 15.06.1942. godine

⁹² Prema izvješću Kotarske oblasti Makarska taj.br.412/42 od 23. lipnja 1942., Jerkušić je „...ranjen u ruku pao sa ostalim mrtvima na zemlju i ostao u nepomičnom stanju kao da je mrtav, sve dok partizani nijesu napustili Vrgorac kada je isti ustao i pobjegao u pravcu Mostara i navodno se javio u bolnicu u Mostar.“ (Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg

ponovo pucao u one koji su davali znakove života. Dio likvidiranih osoba sahranjen je u obiteljske grobnice, a ostali u zajedničku grobnicu. Među ubijenima je bilo i osoba podrijetlom iz drugih hrvatskih naselja. Markotić ističe da je „od 120 zarobljenih i uhićenih oružnika,⁹³ domobrana, ustaša i špijuna pušteno na slobodu 88, a ostali su osuđeni i streljani, među njima je bilo talijanskih i ustaških špijuna koji su palili, pljačkali i ubijali u I talijanskoj ofenzivi na Biokovo, dobrovoljaca predvodnika zloglasne Francetića legije⁹⁴ protiv partizana na Biokovo, idejnih začetnika terora i progona. Međutim, među njima je bilo i onih koji su bili krivi, ali nisu zaslužili takovu kaznu, Članovi KP i SKOJ-a, te drugi aktivisti na općini, smatrali su da se to nije smjelo dogoditi. Zašto je odgovorno rukovodstvo vrgoračke općine dozvolilo strijeljanje onih koji su malo krivi?“ te zaključuje da je to „ostavilo negativan trag i političke posljedice, osobito u selima susjedne Hercegovine“ i „političku štetu koju se moralo dugo ispravljati“.⁹⁵ Kvesić također navodi da se prilikom zauzimanja Vrgorca dogodilo „nekoliko ozbiljnih grešaka, koje su na jedan dio okolnog stanovništva, što još nije bio čvrsto vezan uz NOP, imale negativnog odraza. Tako je prilikom likvidiranja ustaških funkcionera u gradu, ubijeno i nekoliko ljudi, koji se nisu bili jače ogriješili u suradnju s neprijateljem“.⁹⁶ Ujdurović priznaje da je među strijeljanima „bilo i nevinih, što se kasnije ustanovilo“.⁹⁷ Na likvidiranje 30-tak Vrgorčana osvrnuo se i Drago Gizdić: „Od uhapšenih su 32 strijeljana, među njima i neki trgovci, kao 'klasni neprijatelji'. Strijeljanje

zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, br. 6943/42).

Prema navodima bivšeg vrgoračkog gradonačelnika Ljubomira Markotića „Roglić je na jednoj žrtvi osjetio otkucaje bila, prenio ju je u obližnju kuću, a u prazan sanduk stavio je kamenje i pokopao ga zajedno s ostalim žrtvama.“

(<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/130986/Default.aspx>)

⁹³ Gizdić spominje da je „zarobljeno 90 žandara, ustaša i domobrana, a ostali su uspjeli pobjeći u Ljubuški.“ (Dalmacija 1942., 311)

⁹⁴ Markotić spominje imena šestorice Vrgorčana koji su navodno predvodili tzv. Crnu legiju tijekom kretanja te postrojbe na Biokovu u svibnju 1942. Radi se o Ivanu Ercegu Jelavušinom, Niki Deliću, Mili Deliću, Marku Kapoviću, Antuki Markotiću i Josipu Ercegu. (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 445)

Iako se imena Nike Delića, Josipa Ercega, Ivana Ercega i Marka Kapovića nalaze na popisu osoba likvidiranih 15. lipnja 1942., zbog nepreciznih osobnih podataka koje navodi Branko Markotić nije moguće sa sigurnošću reći radi li se upravo o tim osobama.

⁹⁵ Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 449

⁹⁶ Dalmacija u NOB-i, 243

⁹⁷ Biokovsko-neretvansko područje u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, 107

tolikog broja neprijatelja bilo je rezultat nepravilnog i sektaškog kriterija, što je bacilo izvjesnu ljagu na partizane, za koje se znalo da ubijaju samo zločince. Ali i pored toga oslobođenje Vrgorca imalo je veoma pozitivan odjek u čitavom kraju. Svega nekoliko dana poslije te akcije u Biokovo je došlo preko 200 novih boraca. Na dan samog oslobođenja Vrgorca iz njega je otišlo u partizane i 25 žena omladinki i omladinaca. Oni su kasnije prošli kroz IV. i V. ofenzivu te su mnogi od njih u borbama i izgibuli. Tih dana došle su u Biokovo, pored ostalih, i nove grupe partizana s otoka. Korčulansku grupu doveo je Marin Cetinić. Čak je u to vrijeme stiglo među biokovske partizane i pet drugova iz Dubrovnika. Došli su preko Makarske. S područja samog Vrgorca bilo ih je, dakako, najviše: 80 novih boraca.⁹⁸ Na partizanskom savjetovanju vojnih i političkih rukovoditelja u Golinjevu kod Livna⁹⁹ 18. listopada 1942.¹⁰⁰ kritizirana je likvidacija stanovitog broja ljudi koji su bili nedužni i ocijenjena kao „greška“.¹⁰¹ Milivoj Franić ističe da je većina vrgorskih prvoboraca u privatnim razgovorima nakon rata osuđivala taj događaja te da su se pojedini vrgorski komunisti protivili likvidaciji već tijekom priprema te odluke u Riliću, kao na primjer Zvonko Raos i Bogdan Viskiće¹⁰² iz Gradca.¹⁰³ Jure

⁹⁸ Dalmacija 1942., 311

⁹⁹ Livno se nalazilo pod kontrolom partizanskih postrojbi do 7. kolovoza do 23. listopada 1942. kada u naselje ulazi Crna legija, a partizani se povlače u Glamoč. (*Napomena*: Opširnije o boravku partizana u Livnu vidjeti knjigu Marijana Karaule „Knjiga bola – Stradanje Hrvata livanjskog kraja u dva posljednja rata, Sarajevo-Zagreb, 2005., 30-34)

¹⁰⁰ Prema drugom izvoru savjetovanje je održano 9. listopada 1942., a prisustvovali su mu Petar Bogunović, Mate Ujević i Nedo Bošković te svi članovi Okružnog komiteta KPH Makarska. (Hrvatski državni arhiv, f. 1372, Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta, kut. 17, MG-17/V-30)

¹⁰¹ Josip Kirigin: Bijeli se dan, Partizanski dnevnik-druga knjiga, Split, 1978., 189-190, Glasnik Vrgorske krajine, br. XV, Vrgorac. Listopad 2010., „Odgovorani je sustav, a ne samo jedna osoba“, 22-24

¹⁰² U ožujku 1942. Bogdan Viskiće preuzeo je dužnost zapovjednika Prve biokovske partizanske čete. (Prva dalmatinska proleterska NOU brigada, 46)

¹⁰³ Glasnik Vrgorske krajine, br. XV, Vrgorac. Listopad 2010., „Odgovorani je sustav, a ne samo jedna osoba“, 22-24; *Napomena*: Milivoj Franić navodni nekoliko dijelova iz izjave Bogdana Viskiće koje svjedoče o načinu donošenja odluka u redovima partizanskih postrojbi: „...Nisam mogao ni jednu sitnicu učiniti, da ne bi morao tražiti odobrenje druga polkom....Više puta bi dolazilo do prepirke s ostalim članovima komande, zbog likvidacije špijuna. Dovoljno je bilo da neki drugi sa terena o nekome rekne da je špijun, pa da se pošalje patrola i likvidira ga. Smatrao sam da je naročito nedostojan način, kojim bi ih se likvidiralo. Govorio sam da bi ga trebalo uhapsiti, povesti istragu i donijevši osudu po njoj postupiti. Kod nas se prakticalo da se nekoga, za koga smo čuli da je špijun, pošalje nekoliko ljudi u kuću, tamo ga ubiju i zaplijene mu imovinu. U tom se naročito isticao naš IV. vod kasnije IV. četa, koja inače nije vršila nikakvih akcija osim takvih...Ja sam na to rekao da se s tim ne slažem, a on je na to odgovorio: 'Slažali se s tim pojedinci ili ne slažali, glavno da se slaže Glavni štab i Kom. Partija isto tako kao što se neki ne slažu sa streljanjima koja vršimo, pa mogu biti streljani oni!' Za vrijeme savjetovanja razgovarao sam češće sa drugovima te su mi se tužili da komandant veoma rado i obilato upotrebljava riječ 'streljanje' – 'Streljati za ovo, za ono i za svaku sitnicu...Kad spomenem štab onda mislim na druga komandanta Bogunovića, jer je skoro uvijek sve odluke donosio on. To mislim za čitavo vrijeme našeg bataljona.“ Boško Raos navodi

Galić, sudionik napada na Vrgorac i aktualni predsjednik SUBNOR-a BiH, izjavio je da je likvidacija bila „osveta komšija-komšiji, koji su na taj način riješili njihove lokalne obračune i tu je stradalo najmanje dvadeset, trideset nevinih ljudi.“¹⁰⁴

Župnik fra Frano Rakić vratio se iz Humca i saznao da su među ubijenima njegov brat Mate, nekoliko rođaka i sluga Jakov Šimunović iz Vrpolja kod Knina. Splitski biskup Kvirin Klement Bonefačić u pismu upućenom župniku fra Frani Rakiću, istaknuo je da je potresen krvoprolićem u Vrgorcu i podsjetio „Vrgorčane i sve po Vrgorskoj krajini da su ljudi, da su kršćani, da su katolici“.¹⁰⁵

POVLAČENJE BATALJUNA „JOSIP JURČEVIĆ“ IZ VRGORCA I NAPAD NA ŽUPU BOKOVSKU

Pred zalazak sunca 15. lipnja 1942. zapaljane su oružnička vojarna, zgrada u kojoj je izgorjelo oko 50 vagona duhana¹⁰⁶ te druga skladišta. Zaplijenjeno je nekoliko vagona žita, šećera i masti,¹⁰⁷ velike količine odjeće i obuće, kompletna ljekarna, liječnički pribor, glazbala iz Ustaškog tabora i oko 4 milijuna kuna,¹⁰⁸ a trgovine su opljačkane.¹⁰⁹ Uništene su porezne knjige i dokumenti poreznog ureda,¹¹⁰ sudski, vojni i općinski spisi

primjer Joze Martinca te objašnjava: „...On je sazivao sastanke, odlučivao o dnevnom redu, donosio zaključke...ne znam treba li Jozi Martincu na svemu više zamjeriti ili zahvaliti.“(Glasnik Vrgorske krajine, br. XV, Vrgorac. Listopad 2010., „Odgovorani su sustav, a ne samo jedna osoba“, 22-24)

¹⁰⁴ <http://www.pobijeni.info/naslovnica/clanak/373>;

<http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/130986/Default.aspx>

¹⁰⁵ Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Oktupitelja, 1086

¹⁰⁶ O spaljivanju velikih količina duhana u Vrgorcu izvjestilo je i Ravnateljstvo državnih monopola NDH dopisom br.26305/II od 18. lipnja 1942. upućenom Općem upravnom povjereništvu NDH na Sušaku. (Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, br. 6940/42 (6728/42))

¹⁰⁷ Gizdić navodi brojku od 5 vagona zaplijenjene hrane. (Dalmacija 1942., 311)

¹⁰⁸ Navodno je opljačkano još deset milijuna kuna koje nisu prijavljene Štabu bataljuna. (Državni arhiv u Splitu, f.194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 12, MG-I/12-1/4)

¹⁰⁹ U izvješću Štaba IV. Operativne zone od 1. srpnja 1942. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske navodi se da je „karakteristično da je za vrijeme boravka partizana u mjestu počela pljačka izloga i trgovina. Naši nisu dorasli da to zaustave.“ (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 450). O potpunoj anarhiji i posvemašnjoj pljački govore i drugi izvori. (Državni arhiv u Splitu, f.194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 12, MG-I/12-1/4)

¹¹⁰ Predsjedništvo Kotarskog narodnog suda u Vrgorcu obavijestilo je 6. rujna 1945. Ministarstvo pravosuđa u Zagrebu dopisom br. Su. 301/45. da je šteta u agrarnim obveznicama, koje su se čuvale u

te knjige Duhanske stanice kao i poslovne knjige privatnih trgovaca. Oko 20 sati partizani su se povukli iz Vrgorca u koji su dan kasnije došli pripadnici talijanske vojske¹¹¹ koji su naredili ekshumaciju likvidiranih mještana i nakon pregleda ponovno ih sahranili.

Prema podacima Oružničke postaje Vrgorca dostavljenima Zapovjedništvu 6. pješačke pukovnije u Mostaru, s partizanima su Vrgorac napustile slijedeće osobe za kojima je raspisana tjeratica:

„Stanković Marko pok. Josipa rođen 1914. u Kotezima, Tolić Drinko p. Ante rođj. 1914. u Radovićima, Borovac Stanko pok. Stipe rođj. 1910., Galić Drago pok. Luke, rođj. 1921, Galić Ante Jozin, rođj. 1912., Bajalo Pero pok. Ilije, rođj. 1911., Bajalo Maksim pok. Frane, rođj. 1917., Raos Ante Matin /Subašin/ rođj. 1921, Mlak Ljubo pok. Frane, rođj. 1919., Delipetar Branko Antin rođj. 1915., Delipetar Zdenko Antin rođj. 1911., Dragičević Iko pok. Frane rođj. 1915., Martinac Jozo Grgin rođj. 1919., Martinac Ante Grgin rođj. 1916., Martinac Mijo pok. Jure rođj. 1914., Martinac Stojka ž. Mije rođj. 1914., Mižić¹¹² Mate Matin rođj. 1915., Hristić¹¹³ Maćo Antin rođj. 1912., Klaričić Vlado pok. Joze rođj. 1918., Markotić Josip Ivanov rođj. 1918., Raos Zvonko pok. Mate rođj. 1919., Mušanić Kruno pok. Ljube rođj. 1906., Martinac Miloš Antin /Gabrin/ rođj. 1921., Martinac Ante pok. Mate rođj. 1908., Martinac Vinka ž. Ante rođj. 1914., Soljak¹¹⁴ Milan Antin /Ljubin/ rođj. 1924., Soljak Nika kći Antina rođj. 1927., Roglić Marko Mijin rođj. 1902., Roglić Gojko Markov rođj. 1924., Roglić Andjelija ž. Marka rođj. 1900., Roglić Markov Dinko rođj. 1925., Raos Žarko pok. Mije rođj. 1927., Raos Branko Matin rođj. 1928., Raos Drago Matin rođj. 1925., Delipetar Marija kći Ante rođj. 1928., Delipetar Nevenka rođj. 1903., Delipetar Ante zv. Stari rođj. 1903., Delipetar Žela ž. Antina rođj. 1913., Franić Mirko pok. Jure rođj. 1899., Franić Frano pok. Jure, rođj. 1899., Franić Bogdo pok. Ilije rođj. 1911., Franić Ivan Tomin rođj. 1913., Katavić Žarko pok. Mije rođj. 1915., Dragičević Duško pok. Frane rođj. 1910., Radalj Ante Lukin rođj. 1912.,

bivšem Poreznom uredu u Vrgorcu, počinjena 15. lipnja 1942. od strane partizana iznosila 186 560 dinara. (Državni arhiv u Splitu, f.51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 843)

¹¹¹ Navodno je riječ o pripadnicima 93. pukovnije u sastavu divizije „Messina“ sa sjedištem u Metkoviću. Pukovnijom je zapovijeda bojnič Baleri. (Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud u Vrgorcu, kut. 1830, br.su.234/45)

¹¹² Vjerojatno je riječ o prezimenu Nižić

¹¹³ Vjerojatno je riječ o prezimenu Hrčić

¹¹⁴ Vjerojatno je riječ o prezimenu Šoljak

Radalj Marijan Lukin rođj. 1922., Pivac Krešo /mesar/ rođj. 1908., Miošić Nevenka /učiteljica/ rođj. 1919., Markotić Stanko Ivanov rođj. 1910., Markotić Mijo Ivanov rođj. 1908., Markotić Branko Ivanov rođj. 1921., Markotić Danica kći Ivanova rođj. 1923., Markotić Milenko Antin rođj. 1922., Markotić Vinko Antin rođj. 1910., Markotić Ivka Antina rođj. 1912., Markotić Ljubica Antina rođj. 1924., Markotić Vojsiva Matina rođj. 1923., Markotić /Sela/ Rozalija rođj. 1923., Markotić Ante pok. Josipa rođj. 1908., Markotić Mijo Ivanov rođj. 1916., Markotić Branko pok. Slave rođj. 1919., Martinac Ante pok. Slave rođj. 1909., Martinac Mijo Matin rođj. 1923., Martinac Bepa Matin rođj. 1927., Martinac Marija Matina rođj. 1919., Domandžić ...ne¹¹⁵ Jozin rođj. 1916., Domandžić Marija Jozin rođj. 1920., Domandžić Manda pok. Ivana rođj. 1911., Domandžić Manda pok. Pinge rođj. 1910., Domandžić Maćo pok. Martina rođj. 1897., Sela¹¹⁶ Sonja pok. Miloša rođj. 1917., Svirac Dinko brijač rođj. 1913., Svirac Selka žena Dinke rođj. 1918., Svirac Sonja kći Dinke rođj. 1925., ...lanav¹¹⁷ Mijo Antin rođj. 1920., Miljak Jozo Jurin rođj. 1921., Miljak Ante Markov rođj. 1921., Nižić Ljubo Matin rođj. 1921., Nižić Sela Matina rođj. 1919., Nižić Mate Matin rođj. 1919., Nižić Andjelija ž. Mate rođj. 1880., Nižić Ivka kći Jurina rođj. 1917., Bajalo Mira k. Pok. Frane rođj. 1914., Bajalo Joza kći pok. Mije rođj. 1903., Paker Boško pok. Petra rođj. 1923., Tolić Dinka kći pok. Ante rođj. 1922., Raos Mate pok. Ante rođj. 1923., Klačić Martin pok. Ivana rođj. 1912., Rakić Miro pok. Frane rođj., Rakić Jozo pok. Frane rođj. 1905., Miljak Pero pok. Ante rođj. 1916., svi rođjeni u selu Vrgorcu općine Vrgorac, kotara Makarska Vel. Župe Cetina po zanimanju mahom zanatlije, brice, šoferi, trgovački pomoćnici i slično.-.,

118

U noći s 15. na 16. lipnja 3. vod napao je oružničku postaju u Župi, ali im je pružen žestok otpor zbog čega su se morali povući u Biokovo. Kotarska oblast Imotski zatražila

¹¹⁵ Nečitko

¹¹⁶ Moguće da se radi o prezimenu Selak

¹¹⁷ Nečitko

¹¹⁸ Hrvatski državni arhiv, f. 1196, 6. pješačka pukovnija, kut. 5, Dopis Zapovjedništva 6. pješačke pukovnije Oružništva NDH upućen zapovjedništvima 1., 2., 3., 4. i 5. pješačke pukovnije te svim postrojbama 6. pješačke pukovnije, J.S.Br. 88/43, Mostar, 16. siječnja 1943.

je brzojavom od talijanske posade u Zadvarju da pošalje 50 do 100 vojnika u Zagvozd radi zaštite okolnih sela od biokovskih partizana.¹¹⁹

IZVJEŠĆA VLASTI NDH O PADU VRGORCA

O napadu na Vrgorac sačuvano je nekoliko izvješća državnih službi NDH od kojih prvi datira od 17. lipnja 1942.

Velika župa Cetina dopisom taj.br.1427/42 od 17. lipnja dostavila je podatke o ovom događaju Općem upravnom Povjereništvu kod Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga Slovenija-Dalmacija na Sušaku, Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH, Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, Ustaškoj nadzornoj službi i Stožeru pješačke divizije u Mostaru:

„Dne 15. lipnja t.g. komunističke bande iz Biokova u jačini od 700 ljudi napale su Vrgorac i razoružale oružnike, poklali i ubili vidjenije Hrvate i njihove žene. – Zatim se dali u pljačku i palež, te su uništili i zapalili veliku odkupnu duhansku postaju, poštu, općinu i uništili sve spise kod kotarskog suda i drugih državnih ustanova. Poslie Vrgorca napali su i upali u selo Kozicu i razoružali oružnike i zarobili. Za sudbinu naših ljudi nezna se, pošto su sve brzoglasne veze kao i putevi prekinuti. Sutradan dne 16. lipnja t.g. napali su selo Župu Biokovsku oko 40 partizana i napali selo, ali su oružnici i narod pružali odpor svim raspoloživim sredstvima, ali se konac borbe nezna.-

U isto vrieme napali su i selo Dusinu pokraj Vrgorca, ali tu je narod na čelu sa svojim župnikom don Ivanom Sumićem davao odpor, sa lovačkim puškama, ali se za sudbinu naših ljudi nezna.

Ovom napadu prethodilo je kidanje brzoglasnih stupova i rušenje putova sa tri strane, koje vode preko prirodnog raskršća Vrgorac, te je tom prilikom t.j. 14.lipnja na cesti Šestanovac-Vrgorac na mjestu "Turija" Uništen i zapaljen tal. poštanski samovoz i ubijeno 5 vojnika i jedan oficir, koji su bili oružana pratnja.

¹¹⁹ Državni arhiv u Splitu. f, 262, IHRPD, kut. 128, Kronologija

Potanje i službene viesti ne dostaju pošto ih nema tko dati.-Tako je čitav pojas od Lovreća kotar Imotski pa do Zadvarja kotar Omiš i Makarska i Gradca kotar Makarska pa sve do Metkovića Velika župa Hum podpuno slobodan za komunističko haranje i u njihovoj je vlasti, pa se mogu očekivati još teže posljedice iz područja djelovanja komunističkih banda iz Biokova.

Ovaj pojas znači bit i život postojanja Velike župe Cetina preko kojega idu svi putevi na druga veća mjesta i naselja, pa je svako djelovanje onemogućeno.

Ova je Župa učinila sve moguće i učinila ljudstvo da se žrtvuje do skrajnjih granica u svrhu da se prodiranju komunistia stane na kraj, ali to male snage oružnika i milicionera nisu bile u stanju, da jačim snagama odolijevaju.-

Podpisani se je više puta, a i prije dva dana obraćao najvećim funkcionerima talijanske oružane sile u Splitu, ali rezultat je gornji, a razlog ovakvog stanja istakao sam svakodnevnim izvještajima, čemu smatram nije više ni potrebno govoriti.-

Ovaj posljednji događaj djelovao je porazno kod naroda, te se stanje duhova kod naroda ocrtava, da se nalazimo pred podpunim rasulom.-

Molim, da se obzirom na stanje mjesta Makarska i Gradca odmah i svakako nešto učini, kako se ne bi dogodilo isto što i u Vrgorcu.

Za Dom spremni!

M.P.¹²⁰

Veliki župan:

[v.r.]¹²¹

19. lipnja 1942. pod br. 1435/42 Velika župa Cetina šalje detaljnije izvješće o zbivanjima u Vrgorcu slijedećeg sadržaja:

„Savezno amoš. Izvještaju Taj.br.1427/42 od 17. lipnja t.g. podnosi se izvještaj o pojedinostima komunističkog haranja, kako ga je podnio obć. Načelnik obćine Vrgorac, koji se spasio pukim slučajem od komunističke ruke, a glasi:

¹²⁰ Pečat Velike župe Cetina

¹²¹ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, br. 6940/42 (6728/42); Hrvatski državni arhiv, f.1204, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije – Mostar, kut. 6, Inv.br. 32928

Dana 15. lipnja 1942.g. oko 3 sata ujutro sa svih strana dobro naoružani puškama, bombama, strojnicama oko 500-600 partizana napali su na mjesto Vrgorac, kot. Makarska, Velika župa Cetina – Omiš. Budući je u mjestu bila samo oruž. postaja sa vrlo malim brojem oružnika, domobrana i 2 ustaše, te isti na ovoliko veliki broj dobro naoružanih partizana nisu mogli dati znatan otpor, da iste odbiju. Civili pučanstvo, koje je zadnje doba po noći obdržavalo stražu obično se je povlačilo svojim kućama između 2 i 4 sata na odmor.

Odmah po ulasku u mjesto partizani su po svom rasporedu nastupili sa hapšenjem pojedinih muških i ženskih osoba, pljačkanja svih ureda, trg. Radnji i pojedinih privatnih stanova, obitelji istaknutih Ustaškom pokretu, kao i razoružavanju i sakupljanju oružja od oružnika, domobrana i td.

I. DRŽAVNA I SAMOUPRAVNA NADLEŠTVA:

Obćina: Partizani su oduzeli iz glavne obč. Blagajne oko 28.500.-Kn, iz depozitne blagajne 31.840.-Kuna i blagajne Prehr, odbora oko 260.000.-Kn., ukupno Kuna 320.340.:Sve spise blagajničke, vojničke, kao i čitavu drugu pismohranu iznieli su pred ured i upalili. Isto su odnieli 2 pisaće mašine, sav kancelarijski materijal, službene obč. Pečate sa priborom, te ključeve od kase i od obč. Ureda, a ostali namještaj polupali. Vanjske ključeve od obč. Kase držao je Ante Domandžić, obč. Bilježnik i poslovodja Perhram. Odbora, a nutarnji ključ držao je Ivan Erceg, obč. Blagajnik. Partizani su došli u stan po Ivana Ercega, te mu naredili, da odmah podje u Obćinu i preda nutarnji ključ od kase i novac, sa kojim je isti rukovao. Kad je blagajnik Ivan Erceg došao u Obćinu, našao je Antu Domandžića obč. Bilježnika naoružana sa još nekoliko partizana. Sav novac iz obč. Kase oduzet je po Anti Šutiću. Zgrada je vlasništvo gdje Marte Franić, žene Antine.

SKLADIŠTE PREHRAMBENOG ODBORA: Iz skladišta oduzeto je oko 5.000 kg. šećera, 5000 kg.brašna /narodnog/, 10.000 kg. kukuruza, a koja je hrana u zadnje vrijeme primljena i počela su dieliti pučanstvu. Gotovina novca koja se je nalazila u kasi skladišta ne može se označiti s razloga, pošto je skladišnik strijeljan.

USTAŠKI TABOR: Sva glazbala koja su se nalazili u prostorijama tabora oduzeli su, a spise i ostali namještaj uništili.

POREZNI URED: Iz kase sav je novac oduzet, a sve spise, blagajničke knjige i vrijednosne papire izneli su pred ured i upalili. Zgrada je vlasništvo Dr. Dušana Franića.

DUHANSKI URED: Sav novac su iz kase oduzeli. Platno i konope koje se je nalazilo u magacinima razdijelili pučanstvu, kao djelomično i duhan. Magacine u kojima se je nalazila velika količina duhana, kao i sve spise upalili su, a koji magacini još i dan danas gore.

POŠTA BRZOJAV I BRZOGLAS: Iz kase novac oduzeli. Brzojavne i brzoglasne aparate polupali, a krugovalnike oduzeli, a koji su krugovalnici bili zapljenjeni i pohranjeni u pošti. Zgrada je vlasništvo Marte Franić.

ORUŽNIČKA POSTAJA: Razoružanje oružnika, oduzimanje oružja i municije. Zapaljena je zgrada i tom prigodom izgorio je čitav namještaj g.Špiri Pelicariću, financ.podpregledniku. Zgrada je vlasništvo Martinac Ante i Joze pk. Mate.

KOTARSKI SUD: Oduzeli pisaae mašine, te nešto spisa poništili.

RAZDJEL FINACIJALNE STRAŽE: Poništili službene spise.

GRADJANSKA ŠKOLA: Pocijepali slike Poglavnika.

OSNOVNA ŠKOLA: Pocijepali slike Poglavnika.

Ujedno se napominje, da su u svim drugim urednima i privatnim stanovima poništene slike Poglavnika.

II. TRGOVAČKE RADNJE:

1/. Franić Marte, žene Antine, 2/.Hrstić Braća pk. Marka /Jerkušić Kata ud.Ivana, 3/ Sinovi Josipa Jelavića, 4/ Jeličić Renato, ljekarnik, 5/Dr. Marko Radić, obć. Liečnik, 6/Rakić Ante „Buffet“ i 7/Hrstić Ante pk. Marka, obučar, 8/Radić Ivan pk. Petra, 9/Radić Anti, pk. Andrije, partizani su oduzeli iz radnje robu, a namještaj djelomično poništili. Ljekarniku Jeličiću oduzeli su liekove. Dr. Marku Radiću , obć. Liečniku sav liečnički pribor.

Istaknuti je, da je najgore poništena radnja Hrstić Braće pk. Marka, Sinova Josipa Jelavića, Radić Ivana pk. Petra, Radić Ante pk. Andrija, Jeličić Renata, ljekarnika, Dr.Marka Radića, obć. Liečnika, te Hrstić Ante pk. Marka obučara.

Prodavaonica „Bata“: sve cipele, opanke, čarape i t d. oduzete su. Izlog i namještaj raznešeni i polupano.¹²²

III.PRIVATNI STANOVI:

1/Vučko Ivana, obć. Načelnika, 2/Hrstić Braće pok. Marka, 3/Pivac Ivana pk. Mate, 4/Fra Frane Rakić, 5/Hrstić Mate pk. Petra, 6/Katavić Mate pk. Ivana, 7/ Dr. Iva Jelavića, 8/Jeličić Renata, 9/ Markotić Ante Jakova pk. Josipa, 10/ Martinac Petra pk. Tome i t d. Oduzeli robu i namještaj djelomično polupali.

Kod Vučko Ivana, obć. Načelnika i Braće Hrstić pk. Marka sav namještaj i robu odnieli i polupali, a kod drugi djelomično odnieli i polupali. Takodjer je kod Vučko Ivana polupana su vrata i prozori od kuće.

Isto vrijeme dok je ovo sve gornje vršeno dotle su isto i jaki odredi partizana izvršili hapšenje oko 70-80 muških i ženskih lica.

Odo ovog broja uhapšenih lica odvojili su 31, kojima su vezali konopcem ruke nazad, te bose odveli preko mjesta, do groblja i iste oko 15 časa strijeljali, i to:

1/Hrstić Petar Matin,2/ Hrstić Joka žena Ivanova, domaćica, 3/Hrstić Fila, žena Antina, domaćica, 4/Jerkušić Kata ud. Ivana, domaćica, 5/Martinac Iva žena Petrova, domaćica, 6/Matić Iva, žena Mailina, domaćica, 7/Horvat Filka ud. Karla, domaćica, 8/Pavičić Vjeroslava, žena Milina, domaćica, 9/Jerkušić Iva, žena Ivanova, 10/Erceg Vid pk. Ivana, težak, 11/Erceg Ivan pk. Mate, težak, 12/ Erceg Josipa pk. Šimuna, 13/Pivac Ivan pk. Mate, skladištar Prehr. Odbora, 14/ Lopin Ilija, čin. Duhanskog ureda, 15/Gregorić Marijan, čin. Duhanskog ureda, 16/Erceg Ivan pk. Petra, trgovac, 17/Markotić Mate pk. Josipa / „Musin“, težak, 18/Markotić Ivan Matin, težak, 9/Hrstić Lovre pk. Ivana, krčmar, 20/Čurčić Jure, oružnik, 21/Šabić Frano, oružnik, 22/Kapović Marko pk. Ante, stražar duhanskog ureda, 23/Belić¹²³ Niko pk. Luke, radnik, 24/Valdanji Albin, nastavnik gradj. Škole, 25/Majstorović Vojmir, nadstojnik Por. Ureda, 26/Paker Manda, radnica, 27/Markotić Ante Jakov pk. Josipa, mesar, 28/Granić Petar pk. Jure, 29/Šimunović Jakov, tabornik ustaške mladeži, 30/Rakić Mate Ilijin, težak i 31/Jerkušić Mate pk. Andrije, oružnik, koji je poslije 4 sata nadjen medju strijeljanim još u životu, te je upućen

¹²² Presudom Okružnog suda u Osijeku od 27. studenog 1945. konfiscirana je imovina tvrtke „Bata“(Državni arhiv u Splitu, f. 51, Kotarski sud Vrgorac, kut. 1158, Posl.br.R. 58/46)

¹²³ Ispravno bi bilo Delić

u bolnicu. Isti se je u Vrgorcu nalazio na bolovanju. Poslije izvršenog strijeljana partizani su sa nekih koji su imali bolju odjeću oduzeli.

Ujedno se napominje, da je prigodom napada od partizana u svojoj vlastitoj kući ubijen Matić Mije pk. Ivana, činov. Duhanskog ureda, a dok su u borbi ubijeni Kovač Petar, ustaša i jedan domobranac. Svi stieljani su pripadali Ustaškom pokretu. Dakle, koliko se moglo do danas saznati ukupno je od partizana strijeljano 34 osobe.

Dok su se partizani prevažali samovozom međusobno su bili napadnuti, i tom prigodom ubijeno je 5 partizana i 3 ranjena.

Prigodom napada na Vrgorac partizani su bili predvodjeni od nekih vrgorčana, koji su se već odavna odmetnuli u šumu i to:

1/Hrstić Mate Antin, brijač, 2/Dragičević Ivan pk. Frane, šofer, 3/Tolić Dinko pk. Ante, krojač, 4/Raos Zvonimir pk. Mate, djak, 5/Bajalo Petar pk. Ilije, postolar, 6/Bajalo Maksim pk. Frane, bez zanimanja, 7/Martinac Jozo Grgin, privatni činovnik, 8/Martinac Mijo pk. Jure priv. čin., 9/Martinac Stojanka žena Milina, domaćica, 10/Martinac Branko pk. Slavomira, 11/Martinac Ante Grgin, težak, 12/Raos Ante pk. Mate, svršeni djak niže gospodarske škole, 13/Klaričić Dragutin pk. Josipa, šofer, 14/Musanić Krunoslav pk. Ljubomira, težak, kao i drugi iz okolnih sela.

Ujedno pri dolasku partizana u Vrgorac sa gore spomenutim vrgorčanima pridružili su se istima za borbu – za koje se je bilo već prije sumnjalo i to:

1/ Domandžić Ante, obć. Bilježnik, 2/Radalj Ante Lukin, drvodjelac, 3/Markotić Milenko Antin, drvodjelac, 4/Markotić Vinko Antin postolar, 5/Delipetar Zdenka kći Antina, bivša činovnica, 6/Martinac Pupa Matina, 7/ Domandžić Marija kći Jozina, pošt. činovnica /sestra obć. Bilježnika/, 8/Martinac Ante pok. Ante postolar, kao i mnogi drugi muški i ženske. Svi ovi otvoreno su stupili sa ostalim u borbu, t.j. pljačkanju i ubijanju.

Svu hranu i robu koju su oduzeli sami su prevozili sa samovozom, Rade Miletić, koji su samovoz silom oduzeli i sa istim je upravljao odmetnik Vlade Klaričić pk. Josipa te sa konjima i mazgama, koje je dovelo pučanstvo – kako se računa – iz Primorja, Baćine, Pasićine kao i iz nekih sela obćine Vrgorac.¹²⁴ Mazaga i konja za prevoz robe bilo je oko 700 komada.

¹²⁴ Gizdić navodi da se radilo o stotinjak mještana Baćine i susjednih sela predvođenih Mijom Bogunovićem Burdeljom, članom Okružnog komiteta KPH Makarska. (Dalmacija 1942., 311)

Medju većim djelom – pored onih čiji su članovi strijeljani – pučanstva od časa upada partizana u Vrgorac pa i još dan danas vlada užasna panika, strah i trepet od ponovnog napadaja, a ujedno većina pučanstva izgubila je prisutnost te lutaju, a ni sami neznaju kuda.

Partizani su preko cielog dana ubijali i pljačkali te su oko 20-24 časa napustili Vrgorac i povukli se prema planinin „Rilić“ i „Biokovo“. Kad su se napadači – partizani povlačili sa istima je dobrovoljno izbjeglo oko 50 muških i ženskih osoba. Prisilno nisu nikoga odveli.¹²⁵

Sutradan po izvršenom upadu t.j.16.o.mj.došla je u Vrgorac italijanska vojska /oko 700 vojnika/. Da li će i koliko ostati u Vrgorcu nije poznato, ali se već pogovara, da će mjesto napustiti.

Budući da je pučanstvo občine Vrgorac ostalo bez ikakve hrane kao i robe za odjeću i obuću, jer je sva hrana i roba od strane partizana oduzeta, to bi bilo neopohodno potrebno, da se nadje neki izlaz i što žurnije nastradalo pučanstvo podpomogne, a naročito one obitelji čiji su pojedini članovi strijeljani, kao i one, koje su siromašne i opljačkane.'

Dostavlja se radi znanja i raspoložbe, da se ovom boljševičkom zvjerstvu jedamput stane na kraj.

Za Dom spremni!

M.P.¹²⁶

Veliki župan:

[v.r.],¹²⁷

¹²⁵ Štabu IV. operativne zone upućeno je 22. lipnja 1942. izvješće u kojem između ostalog piše: „Kuriri Južno-Dalmatinskog bataljona još nisu stigli. Doznali smo o njihovoj akciji u Vrgorcu, kada su streljali na mjestu 30 ustaša, a nekoliko su ih odveli u zarobljeništvo. Upalili su sudsku zgradu i duhansku stanicu.“ (Državni arhiv u Splitu, f.262, IHRPD, kut. 76, br.92/42)

¹²⁶ Pečat Velike župe Cetina

¹²⁷ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, br. 6940/42 (6728/42); Hrvatski državni arhiv, f.1204, Zapovjedništvo 6. pješačke divizije – Mostar, kut. 6, Inv.br. 32938; Zbornik Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, 1032-1034

Kotarsko oružničko zapovjedništvo Makarska obavijestilo je spisom taj.br.2/42 od 19. lipnja 1942. Veliku župu Cetina o napadima partizana na oružničke postaje Vrgorac i Kozica:

„15. lipnja 1942.g. oko 5 sati ujutro napala je grupa oko 600 naoružanih partizana na mjesto Vrgorac kotar Makarska na koje su sa svih strana otvorili pušcanu i strojno-pušcanu vatru sa bacanjem bombi. Napad je izvršen na oružničku postaju. Oružnici, koji su se zatekli u vojarni pružili su otpor otvorivši vatru, ali su obasuti puščanom i strojno-puščanom vatrom i bacanjem bombi od brojno jačeg napadača, te budući su partizani srušili krov vojarne sa bombama, kao i prozore zgrade što im je omogućilo slobodno bacanje bombi u vojarnu oružnici su bili prisiljeni na predaju.

U borbi sa partizanima poginuo je domobran Ibrahim Delić i ustaša Pero Kovač.

Partizani su ovom prilikom odnijeli iz oružničke postaje sav materijal i stvari, posteljina i drugo...Od oružja i streljiva odnijeli su 29 pušaka, oko 2.500 naboj, 10 bombi, gotovog novca i posteljine menaže 13.800 kuna, 2.133 kuna beriva pričuvnika.

Iz duvanske postaje pored drugih stvari, namještaja materijala i duvana odnijeli su prema neprovjerenim podacima gotovog novca 1,200.000 kuna.

Iz poreske uprave i pošte nije se moglo dobiti podatke koliko je novca odnešeno, dok iz občine Vrgorac odnijeli su zatečenu količinu živežnih namirnica i sav novac, ali koliko ne zna se.

Iz navedenih privatnih trgovačkih radnja, odnijeli su sve što se je u dućanu našlo, novac, stvari, robu itd., ali koliko i čega nije se moglo ustanoviti.

Partizani su prije odlaska zapalili skladišta dvije zgrade duvanske postaje sa cjelokupnom količinom u njima zatečenog duvana, kojeg je navodno bilo 50 vagona, te zgradu oružničke postaje, koje su zgrade sa svim stvarima i namještajem potpuno izgorjele.

Partizani su napustili Vrgorac oko 20 sati i sa njima su otišli svi komunistički orijentirani, kao i mnogo drugih osoba, netko kao njihov pristalica, a drugi iz straha. 90% građana napustili su Vrgorac otišavši po obližnjim mjestima i šumama bojeći se represalija od talijanske vojske i vlasti.

16. lipnja ov.g. oko 8 sati stigla je u Vrgorac italijanska vojska iz Metkovića, sa oko 12 tenkova, oko 15 samovoza, sa oko 400 vojnika.

Talijani su po okolnim mjestima u Staševici i Draževitićima i Umčanima izvršili pretres sela u okolini, te u Staševici zapalili nekoliko kuća u kojima nisu našli stanovnika.¹²⁸

Istoga ovoga dana partizani su napali oružničku postaju Kozica istu opljačkali i zapalili zarobivši 4 oružnika i to: narednika Stjepana Bobić Vukića, oružnika Danu Zrnu, Martina Čule i Matu Krešića koje su odveli sa sobom i za čiju se sudbinu nezna. Oružnik pokusni Stjepan Kamber pobjegao je i javio se postaji Tihaljina.

13 pričuvnika koji su ovoga dana bili pošli samovozom iz Kozice za Omiš preko Vrgorca sačekali su ih partizani 3 km udaljeno od Kozice razoružali i prema nepotvrđenim vijestima zarobili i odveli sa sobom, te se za njihovu sudbinu nezna, ali se pogovara da su ih pustili.

Ovom pljačkom sa postaje Kozica partizani su pored cijelog namještaja, stvari, materijala i od 13 pričuvnika odnijeli oko 18 pušaka oko 3.000 naboja i oko 15 bombi.

Šteta kod ove postaje nije se mogla ustanoviti jer nije još izvršen očevid na licu mjesta.

Prema vijestima partizani su u Kozici opljačkali trgovačku radnju Jujinovića.

Očevid na licu mjesta u Vrgorcu izvršen je od strane zapovjednika. Dostavlja se savezno tamošnjem izvještaju Taj.br.1435/42“.¹²⁹

21. lipnja 1942. Velika župa Cetina pod. Brojem V.T.37/42 šalje Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH nedjeljno izvješće za razdoblje od 14. do 20. lipnja u kojemu se navodi da se „razmjer pobune povećao tokom ove nedjelje u kotaru Makarska, što dokazuje masovni napadaj partizana na Vrgorac... Partizani nesmetano žare, pale i ubijaju muškarce i žene, pljačkaju, odvođe u brda i napadaju oružničke postaje...Ne zna se za sudbinu mnogih oružnika, pričuvnih oružnika i privatnih osoba, koje su partizani doveli u brda. Narod zahvaća sve veća panika; u mnogim selima seljaci se ne usuđuju spavati kod kuće; iz mnogih mjesta narod bježi, jer se boji krvološtva partizana, koje se u sve većoj

¹²⁸ Prema izvješću Oružničke postaje Vrgorac Kotarskoj oblasti Makarska br. 131/taj. od 5. svibnja 1944. Talijani su po dolasku u Vrgorac 16. lipnja 1942. uhitili oko 400 muškaraca i žena, među kojima i one koji nisu održavali vezu s partizanima. Isti izvor navodi da je 125 osoba odvedeno u internaciju, a šest je strijeljano. (Državni arhiv u Splitu, Kotarska oblast Makarska, KOM-1/IVa).

Uhićene osobe bile su zatočene u Vrgorcu i Metkoviću, gdje su saslušavane i postupno puštane kućama. (Dokumenti iz doba Narodnooslobodilačkog rata, Knjiga I, Općinski odbor SUBNOR-a Metković, Izvješće Zapovjedništva oružničkog voda, br. 437/taj/42, Makarska, 2. srpnja 1942., 166-167)

¹²⁹ Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 450-451; Zbornik Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, 1057-1058

mjeri očituje. Sigurno je da će nakon uspješnog napadaja na Vrgorac slijediti slični napadaji i na druga slabo branjena mjesta, ako se sili partizana ne stane na kraj jednom žurnom kaznenom ekspedicijom.

Ova Velika župa je redovito izvještavala mjerodavne o svim događajima, a mnoge događaje je i nagovještavala, ali sve molbe, prijedlozi i vapaji za pomoć ostali su do sada glas vapijućega u pustinji...

b) Dne 15. lipnja 1942. na brdu „Turija“ kod sela Župa Biokovska (kot. Imotski) jedna grupa naoružanih partizana nepoznate jačine napala je jedan tal. vojni poštanski samovoz u kojem je bilo 5 vojnika. Vojnici su pobijeni a samovoz opljačkan i zapaljen....

h) Dne 15. lipnja 1942. oko 600 partizana naoružanih puškama, bombama i strojnicama napalo je mjesto Vrgorac (kot. Makarska) te su zauzeli oruž. Postaju, sve državne urede opljačkali kao i privatne dućane i zapalili duhansko skladište; i u občini, pošti i poreznom uredu uništili sve spise. U borbi je poginuo jedan Ustaša i dva domobrana. Partizani su zatim pohvatali i postrijeljali 2 oružnika i 30 mještana, među kojima i 9 ženskih. Haračenje, palenje i ubijanje trajalo je nesmetano čitav dan. Pučanstvo izbezumljeno i u panici pobjeglo je iz Vrgorca, mjesto daje izgled pustoši. Saveznici u Metkoviću bili su tokom dana obaviješteni o događaju, te su odmah uputili u Vrgorac vojsku i tenkove, ali se se u Velikom Prologu 5 km daleko do Vrgorca zaustavili, jer je na tom mjestu cesta bila razrušena. Tek sutradan su saveznici prosliedili za Vrgorac, kojega su partizani već davno bili napustili.

i) U noći od 15. na 16. lipnja 1942. partizani su u dva navrata napali oruž. Postaju u selu Župi (kod. Imotski) ali su napadaji odbiveni.

j) Dne 16. lipnja 1942. partizani su u većem broju napali selo Kozicu (kot. Makarska), te su nakon borbe zauzeli oruž. Postaju. Za sudbinu oružnika se ne zna. Selo je opljačkano.... ad III) Povodom događaja u Vrgorcu i uobće u kotaru Makarska izgleda da talijanske vojne vlasti pripremaju neku akciju proti partizana u kotaru Makarska...“¹³⁰

¹³⁰ Zbornik Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, 1047-1049

O zauzeću Vrgorca izvjestila je i Kotarska oblast Makarska izvješćem taj.br.412/42 od 23. lipnja 1942. u kojemu piše:

„15. lipnja 1942 oko 5 sati u jutro napala je grupa oko 600 partizana naoružanih na mjesto Vrgorac, kotar Makarska, na koje su sa svih strana otvorili Pušćanu i stroju pušćanu vatru sa bacanjem bombi. Napad je najprije izvršen na oružničku postaju. Oružnici koji su se zatekli u vojarni pružili su otpor otvorivši vatru, ali su obasuti pušćanom i strojopušćanom vatrom i bacanjem bombi od brojno jačeg napadača te budući su partizani srušili krov vojarnje sa bombama, kao i prozore od zgrade što im je omogućilo slobodno bacanje bombi u vojarnu oružnici su bili prisiljeni na predaju. – Poslije razoružanja oružnika i zauzeća postaje partizani su 18 domobrana i pričuvnika pošto su ih razoružali pustili i naredili da svaki ide kud znade, dok 5 oružnika su stavili u zatvor u zgradu kotarskog suda. Poslije ovoga partizani su nastavili sa uhićenjima poznatih Hrvata te ih oko 50 osoba stavili zajedno sa oružnicima u zatvor. Nakon ovoga partizani su opljačkali oružničku postaju, duvansku postaju, poresku upravu, obćinu Vrgorac, poštu, prehrambeni odbor obćine Vrgorac te 7 privatnih dućanskih radnja i to: manifaktorne radnje Ante Franić, Mate Jelavić, Ivan Radić, Ante Radić i mješovite radnje Ante Pervan i Ike Erceg prodavaonicu Batinih cipela i mjesnu apoteku Jelićić. Ove opljačkane stvari i materijal partizani su vozili cijeli dan sa dva teretna samovoza vlasništvo Rade Miletića iz Vrgorca i Jerkušić iz Metkovića i sve je odneseno u pravcu Saranča i Staze, a odavde na konjima u planinu Biokovo.

Po završenoj pljački oko 14 sati došao je vodja partizana Ante Šutić iz Gradca u zgradu gdje su bili pritvoreni oružnici i gradjani te im saopćio da on nema suda, niti sudija, koji bi trebali da ovima sude, ali će svakome suditi njegova djela, a potom otišao. Iza ovoga odmah došla je Zdenka Delipetar sa pratnjom u zatvor izvršila popis uhićenih potom otišla. Odmah iza Delipetrove doša je jedan mladić-partizan i po popisu odvojio ih u tri grupe tj. u grupu za strijeljanje, za ocjenu i one za pustiti. Medju grupom za streljanje zadržali su 31 gradjansku osobu i dva oružnika Juru Čurčića i Franu Babića,¹³¹ dok su grupu od 20 gradjanskih osoba i tri oružnika narednika Franju Matoli i Tomu Franića, prvi zapovjednik postaje, a drugi zamjenik i oružnika začasnog vodnika Šime Čondić pustili na slobodu. ! Jedno su zadržali i odredili za streljanje narednika Matu Jerkušića

¹³¹ Ispravno bi bilo Šabić

krilnog oružničkog zapovjedništva Gospić, 2 oružničke pukovnije. Sve ove izveli su iz zatvora oko 16 sati i vezano ih odveli na mjesno groblje i tamo streljali iz puške. Prije streljanja izrekao je presudu navedeni Šutić Ante, a pročitala ju je imenovana partizanka Delipetar Zdenka iz Vrgorca, koja je prije dva mjeseca odbjegli i pridružila partizanima. Svi streljani ostali su na mjestu mrtvi, osim narednika Mate Jerkušića, koji je ranjen u ruku pao sa ostalim mrtvima na zemlju i ostao u nepomičnom stanju kao da je mrtav, sve dok partizani nijesu napustili Vrgorac kada je isti ustao i pobjegao u pravcu Mostara i navodno se javio u bolnicu u Mostar..

Medju ubivenima nalaze se i to: oružnik začasni narednik Jure Čurčić, oružnik začasni vodnik Frano Šabić, te gradjani Hrستی Jaka žena Ivanova, Hrستی Fila žena Antina, Hrستی Kata pok. Ivana, Horvat Filka pok. Karla, Jerkušić Ivana žena Ivanova, Matić Iva pok. Mije, Martinac Iva žena Petrova, Paka Manda kći Andje, Pavičić Mira žena Milana financa, Majstorović Ivan šef poreske uprave, Pivac Ivan pok. Mate, Delić Niko pok. Luke, Kapović Marko pok. Ante, Erceg Ivan pok. Petra, Hrستی Pero Matin, Valdani Aldbin profesor gradjanske škole, Rakić Mate pok. Mije, Markotić Mate pok. Josipa, Markotić Ivan pok. Mate, Matić Mijo pok. Ivana činovnik duvanske postaje, Lopin Ilija činovnik duvanske stanice, Gregović Marijan činovnik duvanske stanice, Erceg Josip pok. Šimuna, Hrستی Lovre pok. Ivana, Markotić Ante po.k Josipa, Mićo Šimunović, Granić Petar i Jerkušić Kata udova Petra.-

U brobi sa partizanima poginuo je Delić Ibrahim i ustaša Kovač Petar.

Partizani su ovom prilikom odnijeli iz oružničke postaje sav materijal i stvari posteljenu i drugo. Od oružja i streljiva odnieli su 29 pušaka, oko 2.500 nabojna, 10 bombi, gotovog novca postajne menze 13.800 kuna, 2.133 kuna beriva pričuvnika.-

Iz duvanske postaje pored drugih stvari, namještaja, materijala i duvana odnieli su prema nepovjerenim podacima gotovog novca oko 1,200.000 kuna.

Iz poreske uprave nije se moglo dobiti podatke koliko je novca odnešeno, dok iz občine Vrgorac odnieli su 100.000 kuna, a iz prehrambenog odbora občine Vrgorac odnieli su zatečenu količinu živežnih namirnica i sav novac, ali koliko nezna se.-

Iz navedeni privatnih trgovačkih radnja odnieli su sve što se je u dućanu našlo novac, stvari, roba i td. Ali koliko i čega nije se moglo ustanoviti.

Partizani su prije odlaska zapalili skladišta dvije zgrade duvanske postaje sa cjelokupnom količinom u njima zatečenog duvana kojeg je navodno bilo oko 50 vagona, te zgradu oružničke postaje, koje su zgrade sa svim stvarima i namještajem potpuno izgorjele.-

Partizani su takodjer opljačkali privatne stanove braće Hrstića, Dr. Jelavića i šefa Duvanske postaje Koštenjak Koste, koje su odštetili oko 500.000.-kuna.-

Partizani su napustili Vrgorac oko 20 sati i sa njima su otišli svi komunistički orijentisani, kao i mnogo drugih osoba netko kao njihov pristalica, a drugi iz straha. 90 % gradjana napustili su Vrgorac otišavši po obližnjim mjestima i šumama bojeći se represalija od italijanske vojske i vlasti.-

16. lipnja og. Oko 8 sati stigla je u Vrgorac italijanska vojska iz Metkovića sa oko 12 tenkova, oko 15 samovoza sa oko 400 vojnika.

Talijani su po okolnim mjestima u Staševici, Draževitićima i Umčanima izvršili pretres sela i okline te u Staševici zapalili nekoliko kuća u kojima nisu našli stanovnika.-

Istoga ovoga dana partizani su napali oružničku postaju Kozica, istu opljačkali i zapalili zarobivši 4 oružnika i to: narednika Bobić-Vukića Stjepana i oružnika Danu Zrnu, Martina Čule i Matu Krešića, koje su odveli sa sobom i za čiju se sudbinu nezna. Oružnik pokusni Stjepan Kombar pobjegao je i javio se postaji Tihaljina. 13 pričuvnika koji su ovoga dana bili pošli sa teretnim samovozom iz Kozice za Omiš preko Vrgorca sačekali su partizani 3 km. udaljeno od Kozice razoružali i prema nepotvrđenim vjestima zarobili i odveli sa sobom te se i za njihovu sudbinu nezna, ali se pogovara da su ih pustili.

Ovom pljačkom sa postaje Kozica partizani su pored cijelog namještaja, stvari i materijala i od 13 pričuvnika odnijeli oko 18 pušaka, oko 3.000 naboja i oko 15 bombi.-

Šteta kod ove postaje nije se mogla ustanoviti, jer nije još izvršen očevid na licu mjesta.

Prema vjestima partizani su u Kozici opljačkali trgovačku radnju Jujinovića.-

Očevid na licu mjesta u Vrgorcu izvršen je od strane kotar.oruž.zapovjednika.

Za Dom spremni!

M.P.¹³²

Kotarski predstojnik:

[v.r.]¹³³

¹³² Pečat Kotarske oblasti Makarska

DOKUMENTI PARTIZANSKIH POSTROJBI O ZAUZIMANJU VRGORCA

Sačuvani dokumenti partizanskih postrojbi jasno ukazuju na osobe odgovorne za zločin počinjen u Vrgorcu i to prvenstveno na Štab bataljuna „Josip Jurčević“ i Rejonski komitet KP Vrgorac. U članku objavljenom u partizanskom glasilu „Naš izvještaj“ ističe se da je strijeljanim Vrgorčanima suđeno, iako o eventualnom suđenju u izvješćima Štaba bataljuna „Josip Jurčević“ i Štaba IV. operativne zone nema traga.

Svakako je najvažniji sačuvani dokument partizanskih postrojbi izvješće Štaba bataljuna „Josip Jurčević“ upućeno 17. lipnja 1942. zapovjedniku IV. operativne zone u kojemu se, između ostalog, navode i detalji napada na Vrgorac, a potpisuju ga Petar Bogunović i Nedo Bošković:

„...Na povratku u Komandu čete stigli smo 12.-VI.tg. i odmah se prihvatili posla kojega je sama komanda čete prije toga napravila. Pripreme su bile izvršene za napad na Vrgorac iz vani kao i iznutra. Plan za napad na Vrgorac bio je izradjen dosta precizno, tako da potvrđuje i sam ishod borbe. Partija u Vrgorcu stavila se na raspolaganje komandi čete i učestvovala pri izvršavanju samog plana sa jednim članom R.K. drugom J. Martincom. Generalni napad na Vrgorac je predviđen na sve tačke unutrašnjosti grada, gdje su postojale oružane neprijateljske snage kao i osiguranje od istočne strane Prolog-Ljubuški a sa zapada Turija-Kozica.

Dana 14 tek.mj. u noći približile su se naše snage na svim položajima grana i 15 tek.mj., u jutro u 5 časova izvršen je napad sa strane naših snaga na žandartmeriju, financiju i domobransku kasarnu. Naš napad traja je svega pola sata, i u tom razdoblju vremena, Štab je izdao naredjenje prekid vatre i usmeno pozivao neprijatelja na predaju. Domobrani su se na prvi naš poziv predali bez borbe, između njih se nalazio i jedan ustaša koji je ubio domobrana, zato što nije htio stupiti u borbi protiv nas, dok je isti ustaša ubijen od naših partizana. Broj zarobljenih domobrana u toj kasarni je iznosio 13 dok je kvantitet pušaka iznosio 15.

¹³³ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 21, br. 6943/42

Poslije kraće borbe na žandarmerijsku stanicu sa žandarima kao i finans. Kasarnu, obe su kasarne izvršile predaju. Zarobljeno je 6 žandara i dva financa. U obe ove kasarne je nadjeno i zaplijenjeno 15 pušaka. Po završetku razoružanju kasarna izvršili smo pretres istih kao i pretres grada. Po dobivenim informacijama od R.K. Vrgorac, pohapsili i zadržali u zatvoru 50 špijuna sa žandarima. Poslije konsultovanja između Štaba i R.K. Vrgorac, ustanovljeno je , da između ostalih nijesu svi zaslužili smrtnu kaznu, pak smo konačno zaključili da svi oni koji su aktivno učestvovali u razaranju narodnooslobodilačke borbe kao i oni koji su sudjelovali u ustaški pokret na mjestu smo streljali, kojih je bilo 30. Do sadanji plan je u detalje uspio, rad se u samom mjestu nastavljao sa najvećom živahnosti na odašiljanju materijala sa kamionom i sa svim mogućim prevoznim sredstvima.

Dok se je rad normalno odvijao stiže nam obavijest da se je jedan kamion sa domobranima propustio od naših zasjeda koje su se nalazile na zapadnom dijelu između Kozice i Vrgorca. U samom ulazu pred gradom naše straže sa puško mitraljezom razoružali su ovaj kamion domobrana koji je brojio 15 ljudi sa potpunom vojničkom spremom. Naši drugovi videći ovaj podvig, odmah su zatražili od komande ovog Štaba da će sa istim automobilom, koji je zarobljen od domobrana, poći da razoružaju žandarmerijsku stanicu u Kozici. Komanda ovog Štaba udovoljila je traženju drugova i sa komandirima IV.čete uputila je 25 ljudi u pravcu Kozice. Zasjeđe koje su postavljene između Vrgorca i Kozice, a bile su dio III. čete, koji su propustili kamion domobrana, videći isti kamion da se vraća otvorili su vatru, kojom je prigodom poginulo 5 drugova i 4 ranjena. Mrtve drugove smo zakopali dok smo ranjenima pružili najhitniju pomoć.

Iz gornjih navoda može se razabrati da nijesmo streljali ni jednog domobrana, pošto nisu davali nikakvog otpora, već su jedva dočekali da se predadu.

U isto vrijeme razoružana je i žandarmerijska kasarna u Kozici, a zaplijeni oružja i municije te o smaknuću pojedinih žandara dostavit ćemo vam u našem budućem izvještaju.

Prigodom svih ovih operacija zarobljeno je od prilike 60 pušaka, a vjerovatno je zarobljeno i više, kad prikupimo podatke od četa, dostavit ćemo vam čitavo brojno stanje ljudstva, oružja i municije. Zaplijenjeno je 2.082:560 kuna, i veće količine duhana, kao i drugog raznog materijala.

Od ovih 2.082.560 kuna, treba odbiti 30.411.- koje su pare narodne pomoći, koje su bile predane drugu tajniku općine Vrgorac, da ih od talijanskih lira pretvori u kune.

Nastojali smo da grad održimo u svojim rukama bar stanovito vrijeme, ali uslijed pritiska neprijateljskih snaga okupatora, koji su došli sa kamionima, nije nam bilo moguće isti zadržati. Pored toga, avion je za čitavo vrijeme opsjedanja grada izvidjao bez prestanka. Pri napuštanju samog grada, zapalili smo dvije velike zgrade koje su bile duvanske stanice i jednu drvenu baraku. U ovim brakama zapaljeno je 35 vagona duhana. Masa za vrijeme našeg boravka u gradu pokazala se jako nedisciplinovana, pak je nosila i pljačkala čega se je dohvatila. Pored ovih zgrada koje smo naglasili da smo ih zapalili, zapaljena je i žandarmerijska kasarna.

Prigodom zauzeća Vrgorca masa je nahrupila, sa svih okolnih sela tako da je izgledalo da je u samom mjestu vašar. Ljudstvo komande je nastojalo da po svaku cijenu spriječi pljačku, razbijanje prozora i izloga u gradu. U toj žurbi da se spriječi masa, te obilazak položaja operativni oficir je uputio pismo koje je pisao na jednom prozoru, bez provjere članova Štaba, za dežurnog na mjestu gdje se je prije nalazila komanda čete. Pismo je glasilo, da se organizira ljudstvo i komora za prenos materijala, ali uslijed prenatrpanosti posla nije predvidio kojim putem treba ljudstvo i mazge da krenu. Ovo je sve imalo da uslijedi putem preko Rilića gdje im je bio osiguran put do Vrgorca. Mjesto ovog puta, ljudi su krenuli povodom raznih verzija koje su kružile od strane seljaka ovog kraja, da je zauzet V.Prolog, a smatrajući su da im je preko tog sektora najbliži put. Medjutim V. Prolog kao i obližnja sela nijesu bili zauzeti. Civili sela Dusine su nastrojeni ustaški, pak kad su opazili da im se približavaju kolone ljudi, otvorili su paljbu i tom prigodom naravno nezaštićeni, poginulo je 4 drugarice i jedan drug omladinac.¹³⁴

Partizansko glasilo „Naš izvještaj“ u broju 143 od 21. lipnja 1942. o zauzimanju Vrgorca javlja slijedeće:

„15-VI u 5 časova ujutro sa strane snaga ovog bataljona izvršen je napad na Vrgorac i to žandar., financ. i domobransku kasarnu. Napad je trajao oko pola sata. Na naše pozive

¹³⁴ Državni arhiv u Splitu, f.262, IHRPD, kut. 76; Zbornik Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, 306-311; Markotić navodi da su tom prilikom kod izvora Kutac ubijeni Justa Šušanj, Maša Tomašević i Ivan Katić te sestre Neda i Ana Marinović., (Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 449)

na predaju prvi su to učinili domobranci. Među njima se nalazio i jedan ustaša koji je ubio jednog domobranca, jer nije htio da puca na partizane. Ovaj je na mjestu ubijen sa strane partizana. Nakon zauzimanja grada izvršen je opći pretres i tom prilikom je uhapšeno 50 ustaša, žandara i špijuna. Nakon kratkog ispitivanja osuđeno je i na mjestu strijeljano 30 ustaša i žandara. Ostali su odvedeni u zarobljeništvo.- Zarobljeno je 28 domobrana, 60 pušaka, municije i raznog drugog ratnog materijala. Zaplijenjeno je 2.082.560 kuna, 1 kamion i uništeno je 35 vagona duhana. Zapaljena je žandarmerijska kasarna i duhanska stanica.“¹³⁵

O događajima u Vrgorcu izvjestio je i Štab IV. operativne zone u izvješću br. 180/42 upućenom Glavnom štabu Hrvatske 1. srpnja 1942.:

„...U južnoj Dalmaciji u ovoj periodu razvile su se značajnije operacije. 14. juna u noći naše snage su se približile gradiću Vrgorcu i 15. ujutro u pet sati izvršile napad na samo mjesto napadajući na žandarmerijsku stanicu i domobranksu kasarnu. Napad je trajao svega pola sata, tada je štab izdao naređenje da se prekine vatra i pozvao neprijatelja na predaju. Domobranci su se odazvali na prvi poziv. Među njima nalazio se je jedan ustaša koji je likvidiran. Zarobljenih domobrana bilo je trinaest a pušaka petnaest. Oko žandarmerijske i financijske kasarne razvila se kraća borba, nakon čega su se i oni predali. Bilo je šest žandara i dva financa sa petnaest pušaka. Poslije razoružanja kasarni izvršili su pretres grada. Uz pomoć R.K.K.P Vrgorac uhapšeno je 50 špijuna. Poslije ispitivanja strijeljano je njih 30 skupa sa žandarima. Istovremeno prišlo se evakuaciji materijala sa kamionom i svim ostalim prevoznim sredstvima.

U to vrijeme jedan kamion domobrana prodro je kroz našu zasjeđu i približio se samom gradu, ali tu je zaustavljen sa jednim puškomitraljezom i razoružano je 15 domobrana sa punom vojničkom spremom. Partizani koji su se našli na licu mjesta zatražili su od štaba bataljona da sa istim kamionom pođu razoružati žandarmerijsku stanicu u Kozici otkuda je pomoć i poslana. Po odobrenju uputilo se 25 partizana u pravcu Kozice. Međutim zasjeda koja je prvi put domobrane propustila, videći da se vraća [kamion], otvorili su

¹³⁵ Državni arhiv u Splitu, f.262, IHRPD, kut. 76; Zbornik Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, 330-331; Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom V, Knjiga 5, 144-146

vatru i ubili 5 naših drugova, a 4 ranili. Mrtvi drugovi su zakopani, a ranjenima je pružena hitna pomoć. Razoružanje žandarmerijske kasarne u Kozici ipak je uspjelo.

Detaljni izvještaji o svemu još nam nisu poslani.

U svemu je zarobljeno otprilike oko 60 pušaka i to u svim operacijama. Zaplijenjeno je dva miliona i osamdeset hiljada kuna, veća količina duhana i drugog raznog materijala.

Grad su nastojali održati u rukama što duže, no okupatorske su snage ozbiljno pritiskale. One su dolazile kamionima, a avioni su neprestano nad Vrgorcem kružili. Pri napuštanju grada naši su zapalili dvije velike zgrade duvanske stanice. U njima je bilo 35 vagona duhana.

Karakteristično je da je masa za vrijeme boravka partizana u mjestu počela da pljačka izloge i trgovine. Naši nisu bili dorasli do to zaustave. Pri prenošenju materijala prolazeći pokraj jednog ustaškog sela poginule su 4 drugarice i jedan omladinac....¹³⁶

SVJEDOČANSTVA ČLANOVA KOMUNISTIČKE PARTIJE

O zločinima u Vrgorcu u lipnju 1942. sačuvana je izjava Stanka Borovca rođ. 1910. u Vrgorcu koju je u listopadu 1948. godine uputio Kotarskom komitetu KPH Metković, a u kojoj navodi slijedeće: „Odlukom K.P. tj. njenog rukovodstva u Vrgorcu i drugih pošao sam 15/6 42 g. u partizanske formacije. Spomenuog dana je izvršen napad na Vrgorac od strane naše vojske, koju sam i sam u sporazumu na dan prije sprovodio. Odluka je bila: pohvatati glavne organizatore i špijune, te ih likvidirati. Nažalost a njihovu sreću su uoči toga dana svi skoro uspjeli izmaći. Mjesto njih prilikom samog zauzeća Vrgorca su pohvatani njihovi simpatizeri, njihova obitelj i sl. Istog dana izvršeno je streljanje svih 34. Medju njima su rijetki bili za smrt. Kao partijski rukovodioc i organizator ustanka u Vrgorskoj krajini i kao poznavalac situacije i prilika samog mjesta kao i svih ljudi, te poznavalac linije N.O. Borbe kao i marksističko Lenjinističke teorije i nauke, te historije N.O.Borbe i njenog razvitka, kao i razvitka ljudskog društva uopće, vidio sam da takav način sprovođenja političkih momenata u život neodgovara duhu vremena u kom smo se

¹³⁶ Državni arhiv u Splitu, f. 262, IHRPD, kut. 76; Zbornik Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, 363-368

tada nalazili, a što ne ni odgovaralo ni do danas. Naime, nisam se složio za ubijstvo masovno žrtava obitelji organizatora ustaškog pokreta, kad su već glavni organizatori i njihove vodje pobjegli. Ostale su njihove žene, sestre i sl. Isto tako koliko sam mogao zapaziti spomenutog dana sami utisak u narodu Vrgorca, da je bio očajan. Nisu plakali i strahovali samo obitelji i svojta /rodbina/ ubijenih, plakale su žene, djeca, stariji ljudi u cijelom Vrgorcu za većinom njih, tim više što su se u tim prvim danima dolaska partizana, nadali da će partizani donijeti i svoj pravi sud za one krivce, a baš za one koji su već izbjegli. Ovi ubijeni su se tada smatrali pravednim...¹³⁷ Naravno, ovi koji su to izvršili pravdaju to na različite načine...¹³⁸ a meni ...¹³⁹ osvećuju nazivajući me nazivaju oportunistom, slabićem, popustljivcem i sl....“.¹⁴⁰

O istim je događajima. zabilježeno je i svjedočanstvo Bogdana Raosa:
„Poslije ustanka u Gracu, siječnja 1942.g. i likvidacije svih žandarmerijskih stanica/osim Makarska, Gradac i Vrgorac/ partizanske snage brojile su boraca. Neprijatelj je satjeran u garnizone Makarska, Gradac, Vrgorac i Metković. Na području sela koja su bila pod kontrolom partizana deseci omladinca su se prijavljivali štabu odreda da se priključe u redove partizana. Kako nije bilo oružja dolazilo je do toga da se ove omladince vraćalo kućama gdje su čekali da ih se pozove u odred. U to vrijeme u Vrgorcu je bio neprijateljski garnizon koji je brojio oko 150 domobrana, ustaša i žandara. U mjestu su se nalazile velike količine žita, tekstila, kompletna apoteka i drugog materijala između kojeg i 65 vagona duhana spremljeno za otpremu u Njemačku. Za daljnji razvoj partizanskih snaga bilo je potrebno samo pribaviti oružje i ostala materijalna sredstva pa je u tu svrhu OK KPH za Makarsku i štab odreda donio u Maju mjesecu odluku da se napadne i zauzme neprijateljski garnizon u Vrgorcu. Odlučeno je da se napad izvrši 15.VI.1942.g.

Pored pribavljanja oružja i materijala ova akcija imala je i cilj vršenja političkog utjecaja na susjedni zapadno Hercegovački kotar Ljubuški.

¹³⁷ Kopija dokumenta nečitka

¹³⁸ Kopija dokumenta nečitka

¹³⁹ Kopija dokumenta nečitka

¹⁴⁰ Hrvatski državni arhiv, f.1944, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kut. 535, Grobišta – Splitsko-dalmatinska županija, Izjava Stanka Borovca KK KPH Metković, listopad 1948.

U pripremama ovog napada partijska organizacija u garnizonu angažirala je preko 100 SKOJ-evaca i rodoljuba. 15 dana i 15 noći neprestano su praćene neprijateljske patrole i zasjede, raspored neprijateljskih vojnika, naoružanje i moralno raspoloženje neprijatelja. Ova izvidjanja omogućila su vojnom rukovodstvu da dobije savršeno točan pregled neprijateljskih snaga, kako u danu tako i po noći i da odabere doba dana u koje će se sa najmanje žrtava moći najuspješnije savladati neprijatelj. Na osnovnu toga izmjenjena je ranije odluka da se napada noću, a donesena da se napada u 5 sati u jutro kada se neprijatelj sa terena povuče u kasarne u uvjerenju da partizani neće napasti danju.

14.VI.1942.g. uoči napada partijska organizacija u garnizonu podjelila je Skojevcima i rodoljubima 30 lovačkih pušaka, 15 pištolja i preko 40 komada bombi. Ovi ljudi imali su za zadatak da čuvaju na izlazima iz mjesta da neko od neprijatelja ne izbjegne. /Imali su spiskove lica kojima ne smiju dozvoliti izlaz, tj. koje pri pokušaju bjegstva trebaju hapsiti, a ako je ovo nemoguće ubijati/. Druga grupa imala je za zadatak da iznutra, istovremeno sa napadom iz vana napadne bombama neprijateljsku komandu i kasarne, te hapsi mjesne ustaške funkcionere.

Oko 30 žena čekalo je u toku noći partizane na prilazima mjestu sa zadatkom da ih provede i prenese im oružje u točno određene kuće iz kojih su trebali napadati neprijatelja. Ove žene imale su dan ranije ključeve svih kuća u koje su trebale uvesti partizane. Takodjer u ovoj akciji učestvovala su ogromne mase svih sela zapadno od Vrgorca, pa čak i iz sela Baćine udaljena 30 km. Iza pola noći pred sam napad čekalo je oko mjesta masa seljaka sa preko 400 konja i mazaga. Ovo je bilo organizovano u svrhu prenosa materijala iz oslobođenog Vrgorca za partizane.

Napad je izvršen točno po utvrđenom planu 15.VI.1942.g. u 5 sati u jutro. Napadalo se sa oko 120 boraca. Borba je trajala oko pola sata. Jači otpor dali su samo ustaše, a domobrani i žandari na poziv za predaju prekinuli su vatru.

U borbi su poginula 4 ustaše i 10 ih je ranjeno. Na strani partizana nije bilo nikakvih gubitaka. Tom prilikom zaplijenjeno je i 120 pušaka, jedan puško mitraljez, 15 pištolja, oko 200 bombi, nekoliko desetaka hiljada puščanih i mitraljeskih metaka, oko 5 vagona žita, šećera i odjeće, jedna kompletna apoteka, a magazini sa oko 45 vagona duhana su zapaljeni. Ogromne količine živežnih namirnica i odjeće koju partizani nisu uspjeli prebaciti u Biokovo podjeljena su narodu.

Tog dana na poziv Partije javilo se iz Vrgorca i obližnjih sela oko 200 novih boraca.

Ovaj veliki vojni uspjeh, kao najveći do tog vremena Partija nije iskoristila do kraja i u potpunosti. Kao prva i najveća greška Partije bila je u tome, što se dozvolilo prigodom ulaska u Vrgorac da se ...¹⁴¹ stvori dojam da je naša borba isključivo borba komunista. Ovo objašnjava činjenica da je vojska ušla u mjesto pod Crvenom zastavom, a mještane, inače rodoljube, prisilila da prilikom isticanja zastave na kućama spale plavi i bijeli dio zastave, tako da je ostao samo crveni dio. Nadalje prema odluci Partije pohapšeno je tom prigodom i streljano 36 lica iz mjesta, među kojima je bilo desetak i takovih koji se nisu ogriješili tako da ih je trebalo osuditi na smrt. Kao na pr. Kada se nije uspjelo uhvatiti poznate ustaše koje je već narod davno osudio kažnjeni su njihove žene, odnosno rodbina, koji su istina odobravali postupke svojih muževa, ali nisu bili direktni izvršioци zločina.

Daljnja greška sastojala se u tome, što je Partija dozvolila da se u mjestu tog dana stvori potpuna anarhija, dozvoljavajući da se razbijaju dućani i odnose privatne stvari iz ustaških kuća i tome sl. Ovakovi postupci stvorili su kod većine rodoljuba neizvjesnost, odnosno bojazan i strah za njihov opstanak, tako da je to imalo lošeg odraza na daljnu mobilizaciju masa, navlastito u selima koja do tada nisu bila masovnije vezana uz pokret. Ovo se naročito negativno odrazilo na susjedni kotar Ljubuški, pa smo u odnosu na tamošnje mase postigli ...¹⁴² rezultat sasvim suprotan našem cilju.

Zagreb, dne 20.III.1951.g., Bogdan Raos¹⁴³

¹⁴¹ Nečitko

¹⁴² Nečitko

¹⁴³ Državni arhiv u Splitu, f.194, Zbirka memoarskog gradiva, kut. 12, MG-I/12-2/2; Hrvatski državni arhiv, f. 1372, Memoarsko gradivo sudionika radničkog i revolucionarnog pokreta, kut. 88, Elaborat Živka Šerića: Razvoj NOB-e u biokovsko-neretvanskom području, MG-88/III,27; Državni arhiv u Dubrovniku, Sabirni arhivski centar Metković-Opuzen-Ploče, f.452, Kotarski odbor SUBNOR-a Metković, Serija II-Podaci o radu SUBNOR-a i članovima, II/10. Korespondencija, Oslobođenje Vrgorca 15.VI.1942.g. (Napomena: U Zapisniku sa sastanka Sekcije za prikupljanje historijskih dokumenata Kotarskog odbora

*POLITIČKA I VOJNA SITUACIJA NA PODRUČJU VRGORSKE KRAJINE NAKON
15. LIPNJA 1942.*

19. lipnja 1942. Ministarstvo vanjskih poslova NDH uputilo je Općem upravnom povjereništvu na Sušaku dopis kojim se skreće pažnja na izvješće doglavnika Stipe Matijevića o lošim prilikama u omiškom i makarskom kotaru i u kojemu se ističe da na Biokovu ima oko 2 000 partizana „koji su veoma dobro naoružani, a posjeduju i strijnice. Svakodnevno napadaju naše ljude, te ih odvajaju u šume, i pljačkaju stoku. Spremaju napadaja na pojedina sela u kotaru makarskom, te prema Imotskom... talijanske vojne vlasti se drže pasivno, a naših oružnika je veoma mali broj. Potrebno je, da ili talijanske čete budu aktivnije i zaštite naša sela, ili da nam zapovjedništvo talij. vojske dozvoli da naše vojne vlasti i milicioneri povedu akciju čišćenja.“¹⁴⁴

Između 20. i 29. lipnja talijanska je vojska poduzela veliku ofenzivu¹⁴⁵ na partizanske postrojbe na Biokovu u kojoj je sudjelovalo nekoliko tisuća pripadnika divizije „Marche“ i „Messina“ te ustaška milicija iz Dusine.¹⁴⁶ Prema navodima B. Markotića, tijekom ove operacije ubijene su 72 osobe, internirano 240 osoba i spaljeno 250 kuća.¹⁴⁷ 17. srpnja 1942. Štab IV. operativne zone uputio je dopis Štabu bataljuna „Josip Jurčević“ u kojemu se ističe da „s obzirom na vijest o zauzimanju Ljubuškog sa strane hercegovačko-crnogorskih partizana Vaš operativni zadatak trebao bi da se sastoji u prvom redu u

Saveza boraca NOP-a Metković od 13. svibnja 1950. zapisano je da Sekcija zadužuje Marka Bebića da do 15. lipnja iste godine prikupi 150 komada „historijskog materijala“, a Jozu Martinca da napiše izjavu o napadu na Vrgorac 1942. Izjava Jozu Martinca zasad nije pronađena. (Državni arhiv u Dubrovniku, Sabirni arhivski centar Metković-Opuzen-Ploče, f.452, Kotarski odbor SUBNOR-a Metković, Serija II-Podaci o radu SUBNOR-a i članovima, II/10. Korespodencija, Dopisi za Oblasni Inicijativni Odbor Saveza boraca narodno-oslobodilačkog rata i druge ustanove i organizacije, Zapisnik sa sastanka Sekcije za prikupljanje historijskih dokumenata Kotarskog odbora Saveza boraca NOP-a Metković)

¹⁴⁴ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 20, br. 6674/42

¹⁴⁵ Opširnije o ovoj operaciji vidjeti knjigu Miroslava Ujdurovića Biokovsko-neretvansko područje u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, 108-111

¹⁴⁶ Prema podacima talijanske vojske, u operaciji su sudjelovali jedan bataljun divizije „Perugia“ i jedan bataljun divizije „Bergamo“ te VI. armijski korpus s bataljunom „Pinerolo“ iz 3. alpinskog puka. (Državni arhiv u Splitu, f. 262, IHRPD, kut. 77, dok. 385, Izvješće Zapovjedništva XVIII. Korpusa Višem zapovjedništvu oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“, 27. lipnja 1942.; Zbornik Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, 776-777)

¹⁴⁷ Prvo oslobođenje Vrgorca 15. lipnja 1942. godine, zbornik Biokovo u Narodnooslobodilačkoj borbi ..., 451

povezivanju s njima, pa i eventualnom pozivanju da sa zajedničkim snagama još jedanput zauzmete Vrgorac i da ga održite slobodnim i na taj način postavite bazu oslobođenog teritorija u Južnoj Dalmaciji.“¹⁴⁸ Radi čišćenja Biokova Talijani su između 12. i 28. kolovoza 1942. poduzeli operaciju „Albia“, a 29. kolovoza kamionima su doveli oko tisuću hercegovačkih četnika koji su na području od Župe do Ravče izvršili masakr domaćeg stanovništva.

U izvješću Državnom Izvještajnom i Promičbenom uredu u Zagrebu i Povjereniku za promičbu kod II. talijanske armate na Sušaku od 23. rujna 1942., Ured za promičbu Velike župe Cetina navodi da se u posljednjih nekoliko mjeseci stanje na području velike župe nije oporavilo, „mada se znatno izmijenilo.“ „Nakon osvojenja Vrgorca po odmetnicima, nakon talijanske akcije čišćenja u tom području, nakon zagrebačkog sporazuma¹⁴⁹ i svega ostalog sigurnostne prilike ipak se nisu poboljšale, čak se može reći, da su se pogoršale. Nakon dolaska crnogorskih bandi u ovu Župu, domaći su se odmetnici znatno osilili, te su svoju razbojničku djelatnost pojačali, tako da je bio od njih izravno ugrožen veliki dio Župe.“, ističe se u izvješću kojeg potpisuje promičbeni izvjestitelj Milivoj Gracin.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Državni arhiv u Splitu, f. 262, IHRPD, kut. 76; Zbornik Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., Knjiga 2, 427-428

¹⁴⁹ Opširnije o Zagrebačkom sporazumu vidjeti knjige Vjekoslava Vrančića „Urota protiv Hrvatske“, Zagreb, 1943., 70-72 i „Branili smo državu“, HB Press, Washington. D.C., 2006., Knjiga druga, 281-285

¹⁵⁰ Hrvatski državni arhiv, f.491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“-Rijeka/Sušak (1941.-1943.), kut. 26, br. 10946/42. O pogoršanju prilika naročito na području Imotskog i u omiškom zaleđu tijekom srpnja i kolovoza 1942. upućuju dokumenti Ministarstva unutrašnjih poslova NDH (Hrvatski državni arhiv, f. 223, Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH).

ZAKLJUČAK

Iako je vrgoračko područje također bilo poprište masovnih zločina krajem siječnja 1945. kada je na nekoliko lokacija ubijen veći broj stanovnika Ljubuškog i okolice,¹⁵¹ među njima i fra Maksimilijan Jurčić,¹⁵² te 27. veljače kada su pokraj Novog groblja u Vrgorcu ubijeni i sahranjeni Pero Jelavić Jurin, Jure Matić Nikolin i Jozo Tolj Franin¹⁵³, masovna stradanja 1942. godine zasigurno su ostavila najdubljeg traga u uspomenama stanovništva Vrgorske krajine. Usprkos činjenici da je zločin javno priznat, nitko nikada nije odgovorao za ovo smaknuće. Štoviše, 1972. godine inicijativom vrgorskih komunista 15. lipnja proglašen je „Danom Vrgorske komune“ te je kao takav slavljen sve do 1990.¹⁵⁴

O zločinima počinjenima na vrgoračkom području objavljen je u iseljeničkom tisku 1946. članak napisan pod pseudonimom N.D.Dusinjanin u kojemu autor ističe da su „koncem octobra 1944. ušli partizani u Vrgorac... te su predvodjeni po Anti Šutiću iz Gradca (Makarsko primorje) – aktivnom članu Komunističke partije od 1929. godine, na čelu sa političkim komesarom Srbinom Drljevićem završili započeto klanje izvedeno prvi put 1943.¹⁵⁵ godine kada su prolazno upali u Vrgorac. Tada su (1943) bez suda i sudjenja skinuvši do gola i bose otpratili na groblje 33 (trideset i tri) Vrgorčana i streljali ih. U tom pokolju takodjer su sudjelovali Šutić, Srbin Drljević i Drinko Tolić-krojač, inače partizanski pukovnik. Zapalili su „Vagu“, zgradu duhanske tvornice, jedino mjesto

¹⁵¹ U vrijeme počinjenja zločina na području Vrgorca nalazili su se dijelovi 4. čete 4. bataljuna 5. brigade I. hrvatske divizije KNOJ-a. Štab 4. bataljuna istovremeno se s jednom četom nalazio u Imotskom gdje je osiguravao OZN-u i put prema Posušju te držao zatvor. (Hrvatski državni arhiv, f. 1491, OZN-a za Hrvatsku, kut. 49, 13.2.1.)

¹⁵² <http://www.slobodnadalmacija.hr/Split-%C5%BEupanija/tabid/76/articleType/ArticleView/articleId/57759/Default.aspx>;

„Jedan fratar među pronađenim žrtvama Drugog svjetskog rata u Vrgorcu“, Politički zatvorenik, br. 200, god. XVIII., studeni 2008., 34; Don Anto Baković: Hrvatski martirologij XX. stoljeća, Zagreb, 2007., 292

¹⁵³ Hrvatski državni arhiv, f.1944, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kut. 535. *Napomena:* Prema Izvješću o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine (Zagreb, rujna 1999., 96), istog je dana na spomenutoj lokaciji likvidirana još jedna osoba čije ime nije evidentirano. Posmrtni ostaci preneseni su oko 1979. godine i pokopani na drugom mjestu.

¹⁵⁴ Glasnik Vrgorske krajine, br. XV, Vrgorac, Listopad 2010., „Odgovorani su sustav, a ne samo jedna osoba“, 22-24

¹⁵⁵ Autor pogrešno navodi godinu.

zaposlenja seljaka iz okoline. Čitavo mjesto opljačkali i po običaju preostale dobrim dijelom na silu otjerali sa sobom...“¹⁵⁶

Ubijenim Vrgorčanima podignut je 1942. na mjestu likvidacije spomenik, koji je po ulasku partizana u Vrgorac u listopadu 1944. srušen. Novi spomenik podignut je nakon uspostave Republike Hrvatske i to na lokaciji kod ulaza u gradsko groblje na Žbarama te je time konačno odana počast žrtvama 15. lipnja 1942.¹⁵⁷

¹⁵⁶ N.D.Dusinjanin: Istina o Dusini, Hrvatski list and Danica Hrvatska, Volume (God.) XXVI.-No. (Br.) 126, Chicago, Il., Srijeda (Wed.) 19. lipnja (June) 1946., 4-5 (*Napomena*: u ostatku članka autor navodi podatke o mještanima Dusine ubijenima po dolasku postrojbi NOV u listopadu 1944.)

¹⁵⁷ <http://www.blog.hr/print/id/1626395842/lipnjske-i-cetnicke-zrtve-u-vrgorskoj-krajini-rasprava.html>

PRILOG

27. listopada 1945.

Popis osoba s vrgoračkog područja koje su likvidirane tijekom rata¹⁵⁸

Opunomoćstvo OZNe
za kotar Vrgorac
Br.402 dne 27.X.1945.

OKRUŽNOM ODJELJENJU ZAŠTITE NARODA OZN-a BIOKOVO-NERETVA

MAKARSKA

Predmet:

Spisak lica, koja su
streljana bez osude voj-
nog suda, od početka N.O.P.

- 1.- Erceg Vid pok. Ivana, rođen 15.VI.1898.,god. u Vrgorcu. Osuđen na smrt. Kažnjen kao špijun, a isti je uvijek bio protiv pokreta.
- 2.- Erceg Josip pok. Šimuna, rođen 22.III.1896.god. u Vrgorcu. Osuđen kao špijun i suradnik okupatora.
- 3.- Erceg Ivan pok. Mate, rođen 10.XI.1916.god. u Vrgorcu. Osuđen na smrti, kao špijun. Bio je aktivni suradnik okupatora.
- 4.- Paker manda kći Ante, rođena 21.III.1888. god. Vrgorcu. Osuđena na smrti kao špijunka.
- 5.- Delić Nedo pok. Luke, rođen 3.XII.1902. god. u Vrgorcu. Osuđen na smrti kao špijun i aktivni suradnik okupatora.
- 6.- Hrstić Marko pok. Ante, rođen 1.IX.1904.god. u Vrgorcu. Osuđen na smrti kao špijun i suradnik okupatora.
- 7.- Jerkušić Iva ž. Ivana, rođena 10.XII.1903.god. u Vrgorcu. Osuđena smrti kao špijunka.
- 8.- Hrstić Petar Matin, rođen 22.II:1918.god. u Vrgorcu, Osuđen smrti kao špijun.
- 9.- Hrstić Joka ž. Ivana, rođena 19.II:1892. god. u Vrgorcu. Osuđena smrti kao špijunka.
- 10.- Jerkušić Kata ud. Ivana, rođena 10.IX.1899.god. u Vrgorcu. Osuđena smrti, kao špijunka.
- 11.- Hrstić Fila ž. Ante, rođena 9.II:1907.god. u Dragljanu. Osuđena smrti kao špijunka.
- 12.- Hrstić Lovre pok. Ivana, rođen 26.VIII:1883.god. u Vrgorcu. Osuđen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.

¹⁵⁸ Na popisu se nalaze i imena osoba likvidiranih 15. lipnja 1942. i to pod rednim brojevima 1-5 i 7-20. Osobni podaci pojedinih osoba pogrešno su napisani. Popis je nepotpun.

- 13.- Matić Mijo pok. Ivana, rođen 26.V.1899.god. u Vrgorcu. Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
- 14.- Matić Iva ž. Mije, rođena 10.X.1898.god. u Vrgorcu. Osudjena smrti, kao špijunka.
15. Markotić Mate pok. Josipa, rođen 24.XI.1879.god. u Vrgorcu. Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
- 16.- Markotić Ivan pok. Mate, rođen 13.V.1913.god. u Vrgorcu. Osudjen smrti kao špijun i suradnik okupatora.
17. Martinac Iva ž. Petra, rođena 23.IX.1894.god. u Vrgorcu. Osudjena smrti kao špijunka.
- 18.- Markotić Ante pok. Josipa, rođen 13.V.1913.god. u Vrgorcu. Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
19. – Rakić Ante pok. Mije, rođen 3.IX.1894.god. u Vrgorcu (Plana). Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
- 20.- Granić Petar pok. Jure, rođen 1.X.1904.god. u Banji.¹⁵⁹ Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
- 21.- Franić Mate pok. Jure, rođen 13.X.1902.god. u Vini.¹⁶⁰ Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
- 22.- Luetić Marko pok. Marijana, rođen 1870.god. u Župi. Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
- 23.- Roglić Ivan Nikolin, rođen 1910. god. u Župi. Osudjen smrti, kao špijun,
- 24.- Miloš Jure pok. Marka, rođen 1920.god. u Župi. Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
25. Miloš Mila pok. Joze, rođena 1912.god. u Župi. Osudjena smrti, kao špijunka.
- 26.- Barbir Ante pok. Mate, rođen 1881.god. u Draževitićima. Osudjen smrti, kao špijun.
- 27.- Barbir Toma pok. Mate, rođen 1920. god. u Draževitićima. Osudjen smrti, kao ustaša.
- 28.- Pivac Nikola pok. Ante, rođen 1897.god. u Zavojanu. Osudjen smrti, kao špijun.
- 29.- Pivac Joze pok. Ante, rođen 1890.god. u Zavojanu. Osudjen smrti, kao špijun.
- 30.- Jukić Mirko pok. Ivana, rođen 1902.god. u Zavojanu. Osudjen smrti, kao špijun.
- 31.- Ančić Nikola pok. Grge, rođen 1917.god. u Zavojanu. Osudjen smrti, kao špijun.
- 32.- Ančić Tereza ud. Grge, rođen 1887.god. u Zavojanu. Osudjena smrti, kao špijunka.
- 33.- Jukić Kata ž. Ivana, rođena 1905.god. u Zavojanu. Osudjena smrti, kao špijunka.
- 34.- Pervan Ljubica pok. Dane, rođena 1920.god. u Kokorićima. Osudjena smrti, kao špijunka.
- 35.- Pervan Marja ud. Tome, rođena 1888.god. u Kokorićima. Osudjena smrti, kao špijunka.
- 36.- Rakić Ante pok. Jure, rođen 1897.god. u Višnjici. Osudjen smrti, kao špijun.
- 37.- Krstičević Nikola Jurin, rođen 1902.god. u Umčanima. Osudjen smrti, kao špijun.
38. Grgić Rade pok. Ivana, rođen 1918.god. u Vlaci. Osudjen smrti, kao špijun i suradnik okupatora.
- 39.- Grgić Marija pok. Ivana, rođena 1920.god. u Vlaci. Osudjena smrti, kao špijunka.
- 40.- Grgić Joze pok. Jakova, rođen 1892.god. u Vlaci. Osudjen smrti, kao špijun.
- 42.- Katavić Andja pok. Mate, rođena 1906.god. Osudjena smrti, zato što je kazala talijanima za skloništa robe svojih susjeda, kao špijunka.

¹⁵⁹ Nadopisano rukom

¹⁶⁰ Nadopisano rukom

- 43.- Radalj Joze pok. Grge, rođen 1911. u Vlaci. Osuđen smrti, kao njemački gestapovac, a isti je uvijek bio lopov.
- 44.- Tolj Manda ž. Joze, rođena 1866.god. Osuđena smrti, kao špijunka. Iz sela Stilja.
- 45.- Granić Petar pok. Jure, rođen 1911.god. u Stiljama. Osuđen smrti, kao ustaša.
- 46.- Grljušić Ante pok. Mate, rođen 1912.god. u Stiljama. Osuđen smrti, kao špijun ustaški i talijanski.
- 47.- Tolj Bariša pok. Ivana, rođen 1905.god. u Stiljama. Osuđen smrti, kao ustaša i aktivni neprijatelj N.O.P.-a.
- 48.- Jujnović Mate pok. Jure, rođen 1894.god. u Kozici. Osuđen smrti, kao neprijateljski špijun.
- 49.- Antinović Ante Ivanov, rođen 1897.god. u Kozici. Osuđen smrti, kao špijun i doušnik ustaški i talijanski.
- 50.- Katić Matija ž. Joze, rođena 1914.god. u Kozici. Osuđen smrt, kao špijunka koja je pokazala talijanima magazin od robe.
- 51.- Rudež Frane pok. Joze, rođen 1913.god. u Kozici. Osuđen smrti, kao špijun.
- 52.- Rudež Joze Antin, rođen 1888.god. u Kozici. Osuđen smrti, kao špijun i protivnik N.O.P.-a.
- 53.- Pavić Mila Ivanova, rođena 1923.god. u Kozici. Sudjena smrti, kao špijunka.
- 54.- Odžić Ivan pok. Cvitana, rođen u Rašćanima. Osuđen smrti, kao špijun i ustaški i talijanski suradnik.
- 55.- Peković Ivan pok. Marka, rođen u Rašćanima. Osuđen smrti kao ustaški suradnik i špijun.
- 56.- Kovačević Mila, rođena u Rašćanima. Osuđena smrti, kao špijunka.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

M.P. ¹⁶¹

Opunomoćenik:
Buklijaš

Original, strojopis

Državni arhiv u Splitu, f. 409, SUP za Dalmaciju, kut. 163

Blanka Matković, Ivan Pažanin: Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948. počinjeni od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e, Dokumenti, 1. (online) izdanje, Zagreb, ožujak 2011., 520-522¹⁶²

¹⁶¹ Pečat Opunomoćstva OZN-e za kotar Vrgorac

¹⁶² Zbornik je dostupan na web stranicama

http://crowc.org/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=17&Itemid=172 i

<http://www.safaric->

[safaric-si/knjige/20110321%20Matkovic%20Zlocini%20i%20teror%20u%20Dalmaciji%201943-1948.pdf](http://www.safaric-si/knjige/20110321%20Matkovic%20Zlocini%20i%20teror%20u%20Dalmaciji%201943-1948.pdf)